

TÜRKMENLER (SELÇUKLULAR) BATI ASYA'YA NASIL GÖÇTÜ?

HOW DID THE TURCOMANS (SELJUKS) MIGRATE TO THE WEST ASIA?

M. Said POLAT*

Öz

Türkmenler (Selçuklular) Cend'den Anadolu'nun batı sahillerine kadar hayli zor bir göçü gerçekleştirdiler ve geçtikleri coğrafyaların tarihinde derin izler bıraktılar. Bu göç, başbozuk insanların göçü değil, begler tarafından idare edilen kendi içinde akli işleyişi olan bir göçtü. Merkezdeki siyasi yapının teşviki ya da hilafına uçlara konumlanan begler ve onlara tabi olanlar uçları oluşturuyorlardı. Bu bölgelerde yağma, öldürme ve savaşlarla yerleşik ahaliye boyun eğdiriyorlar, hâkim siyasi yapının hâkimiyeti ve meşruiyetini sona erdiriyorlardı. Ardından beglerin begliklerini mekânlaştırma süreci başlıyordu. Bu mekânlaşma ve merkezileşmeden sonra yağma ve öldürme eylemleri hızla sona erdiriliyordu. Yağmaya alışmış ve başına buyruk, beglik mücadelesi veren begler yeni uçlara yöneliyordu. Göç ve askerleşmenin sebep olduğu yoksunluklar ve begliklerin mekânlaşması sürecinde yapılacak savaşların giderleri yağmalarla karşılanıyordu. Önce Cend, sonra Maverâünehir, sonra İran, sonra Azerbaycan, Doğu Anadolu, Kuzey Irak ve Suriye, sonra Anadolu'nun tamamı daha sonra da batısı uca dönüştürülerek bu göç tamamlandı. Yukarıda özetlenen faaliyetler, bu uçlarda batı istikametinde birbirini takiben gerçekleştirildi. Sıradan Türkmenlerde yağma ve öldürme eylemleri alplik düşüncesi içinde gerçekleştirilirken bu anlayış 11.-14. yüzyıllar arasında yavaş yavaş gaza ve ganimet anlayışına dönüştü. Selçuklu sultanlarında ise gaza ve ganimet anlayışı 1040'lardan itibaren belirginleşti.

Anahtar Kelimeler: göç, Selçuklular, Türkmenler, siyasi yapı, yağma, beglik

Abstract

Turcomans (Seljuks) carried out a quiet difficult migration from Jand to the west coasts of Anatolia and they left deep traces in the history of the geographies they passed through. This was not a migration of disorderly people, but it was rather a migration administered by the Begs and had rational reasons in itself. Either in support of or against the central political structure, The Begs located their subjects on the fronts who formed the frontiers of the state at the end. The local people were forced to subordinate by means of looting, killing and wars in these areas. Consequently, the sovereignty of the dominant political structure ceased to exist. Hereafter, the Begs' domination process started. Following this domination and centralization, the looting and killing actions were to end swiftly and the Begs in the frontier, who had been used to looting and fighting for principality, were directed further to form a new frontier. The expenses of the wars, that would happen during the process of settling of the Begs and the deprivation, caused by migration and militarization were encountered with the loots. Jand, then Transoxania, Iran, Azerbaijan,

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul / Türkiye, spolat@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5418-6766

Eastern Anatolia, Northern Iraq, Syria and the whole Anatolia and finally the western borders of Anatolia were set up as frontiers in this migration process. The activities summarized above were carried out one after another in the direction of west. As the killing and looting actions were being carried out within the concept of *alp* by the ordinary Turcomans, this understanding was very slowly transformed into the holy war (gaza) and booty (ganimet) understanding between 11-14th centuries. The holy war (gaza) and booty (ganimet) understanding in Seljuk Sultans became evident as of the year of 1040.

Keywords: migration, Seljuks, Turcomans, political structure, loot, principality

10. yüzyılın sonlarında Selçukluların atası Selçuk'un, Müslüman dünyanın ucundaki Cend'in sahrasına göç etmesiyle başlayan Selçukluların ve onlara katılan Oğuzların (Türkmenlerin) göçü önce Maveraünnehir'e sonrasında İran'a oradan da Azerbaycan, Irak, Suriye ve Anadolu'ya yapılmıştır. Osmanlılar vasıtasıyla da Balkanlara uzanmıştır. Etkilediği coğrafyalarda iktisadi, sosyal, dinî ve dil boyutunda vs. pek çok köklü değişimlere neden olmuştur.

Bu göç ile ilgili zihnimizdeki büyük resim şudur: Selçukluların ve onlara tabi olanların göçebelîği, *yerleşikliği* asıl ölçü olarak alan araştırmacılar tarafından görmezden gelindiği için göçün birçok önemli yönü, özellikle de göçün nasıl yapıldığı ve sonuçları anlaşılmadı. *Göçebelik* kabul edildiğinde cevaplanamayan pek çok soru cevaplanmakta ve yeni açılımlar yapma imkânı doğmaktadır. Her şeyden önemlisi göç, *göçebe* hayat yaşayan Türkmenler tarafından yapıldığı için tabii bir süreçte gerçekleşti ve kalıcı sonuçları oldu. Göçü *yerleşik* Türkler gerçekleştirmiş olsaydı on yıllarca süren savaşlara ve bu kadar uzun süreçte göçün getirdiği zorluklara dayanamayacaklardı. Üstelik yerleşiklerle iç içe yaşamak zorunda kalacakları için âdetlerini ve dillerini kaybedeceklerdi. Göçebe Türkmenler yerleşiklerle çok sınırlı ilişki içinde olduklarından yerleşiklerle karışmadılar ve erimediler. Varlıklarını ve dillerini asırlarca korudular. Yerleşik hayata geçtiklerinde de âdetlerini ve dillerini yerleşikleştirdiler. Yerleşik Müslüman Türkler ve farklı etnik unsurlardan yerleşik Müslümanlar bu göçebe Türkmenlerin açtığı yoldan rahat bir şekilde istedikleri yerlere göç ettiler. Göçebelîği reddetmek bütün bunları reddetmek anlamına gelmektedir. Bunların dışında göçebelîği ret, göçebelîğe özgü *yağmayı* ret, yağmayı ret de göçü mümkün kılan göç sırasında karşılaşılan yoksunlukları karşılama yolunu da reddir. Beglerin begliklerini *mekânlaştıırken* gerekli olan savaşçılara dağıtılacak parayı nasıl bulduğu da ret anlamına gelmektedir. Yerleşikliğe geçtikten sonra yaşatılan *han-ı yağmayı* anlamamak demektir. Göçebelik reddedildiğinde Anadolu'da kurumsal yapıların 12. yüzyılın ikinci yarısına kadar oluşmamasının sebepleri açıklanamaz.¹ Aynı zamanda Anadolu'nun ele geçirilişinden yüz yıl sonrasında II. Kılıç Arslan'ın hâlâ ülkesini eski Türk âdetlerine göre çocukları arasında paylaşmasına da anlam verilemez. Bütün bu ve benzeri sorular ve sorunlar göçebelik, ona özgü yağma vb. hususlar kabul edildiğinde çözülmeye başlamaktadır.

Bu göçe dair büyük resmi ortaya koyduktan sonra makalede yapılacak olanlar da şöyle sıralanabilir. Bu makalede Selçuklu göçerlerinin bu önemli göçünün nasıl gerçekleştiği ele alınacaktır. Daha önce pek çok çalışmada bu göçten bahsedildi, fakat göçün nasıl gerçekleştiği

1 M. Said Polat, "Göçebeleşme Döneminde (1018-1192) Türkiye'de Kurumlara İlişkin İnşa Faaliyeti Üzerine Bir Değerlendirme", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, VI/2, (2019), s. 230-256.

kapsamlı olarak ele alınmadı.² Göçün nasıl gerçekleştiğine geçmeden önce bu göçe katılanların kimliğine, Selçukluların hayat tarzına, yağmaya, uca, göçün hangi durumlarda ivmelendiğine kısa kısa temas etmek gerekmektedir.

İlk olarak bu göçe katılanların kimler olduğunu ortaya koymak gerekmektedir. Selçuklular, 24 Oğuz boyundan Kınık Boyuna mensuplardı. Mahmud Kaşgari'ye (11. yüzyıl) göre bu boylara mensup Oğuzlara Türkmen denilmekteydi.³ Selçuklu göçerleri önderlerine sıkı sıkıya bağlıydı, fakat batıya göç sırasında bilenen bu boylar parçalanarak yeni boylar ve yeni önderler ortaya çıkacaktır. Fakat Mahmud Kaşgari'nin zikrettiği efsanevi boyların adları unutulmayacak, göç ettikleri coğrafyalara taşınacak ve bu boyların mensuplarının yaşadıkları yerlerin adı olacaktır. Biruni, Oğuzların Müslüman olanlarına Türkmen denildiğini ve Türk'e benzer anlamına geldiğini belirterek bu adın kimlere verildiğine dair önemli bir ayrıntı vermektedir.⁴ Bu kısa malumata göre Selçuklu ailesi ve onlara tabi olanlara Türkmen deniliyordu. Selçukluları yakından tanıyanlardan bilgi alan Beyhaki'nin de Selçuklu ve Türkmen isimlerini birbirinin yerine sıkça kullanması bu görüşü desteklemektedir.

Bu göçü yaygın ve etkili kılan Selçuklular ve tabilerinin hayat tarzı hakkında kaynaklarda çokça bilgi bulunmaktadır. Bu makalede bunlar yeri geldikçe zikredileceğinden burada sadece birkaç örnek vermekle yetinilecektir. Selçuklu ailesinin erken tarihinin kaynağı olan kayıp *Melikname*'den alıntı yapan kaynaklar onların göçebe hayat tarzına sahip olduklarına dair önemli bilgiler verir. Selçukluların atası Selçuk da *subaşı* olduğu Yabgulukta hayati tehlike yaşayınca yeni arayışlarla 10. yüzyılın sonlarında Yabguluğun ucu ve Müslüman dünyaya açılan bir kapı olan Cend'e göç etti ve buranın sahrasını il tuttu. Beraberinde 100 atlı, 15 bin deve ve 50 bin koyun vardı.⁵ Rakamlara bakılırsa tabilerinin sayısı azdı ve fakir görünüyorlardı. Fakat bu göçenlerin

2 Türkmenlerin (Selçukluların) Batı Asya'ya göçünün nasıl gerçekleştiği üzerine 2002 yılından beri çalışmalar yürütmekteyim. 2004 yılında yayımlanan *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası* kitabımda bu meseleye sınırlı da olsa değindim. Sonrasında çalışmalarına devam ettim ve resmi büyük ölçüde oluşturdum. Bu makaleyi yayına hazırlarken 20-22 Mayıs 2021 tarihleri arasında yapılan *Uluslararası Göç Çalışmaları Kongresi*'nde "Selçuklu Göçerlerinin Batı Asya'ya Göçü" başlıklı tebliğ ile meseleyi muhtasar olarak bir defa daha gündeme getirdim. Asıl çalışma olan bu makale henüz tamamlandı ve göçün nasıl gerçekleştiğine dair resmi büyük ölçüde ortaya koymaktadır.

3 Mahmud el-Kaşgari, *Kitabu divanı lügati-Türk*, Tıpkıbasım, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990, vr. 20b, 311b.

4 Biruni, *Kitabü'l-cemahir fi marifeti'l-cevahir*, Dairetü'l-Maarifi'l-Osmaniye, Haydarabad 1355, s. 205; S. G. Agacanov, *Oğuzlar*, çev. Ekber N. Necef, Ahmet Annaberdiyev, Selenge, İstanbul 2002, s. 120.

5 Mirhand, *Ravzatu's-safa fi sireti'l-enbiya ve'l-müluk ve'l-hulefa (Tabaka-i Selçukiyye)*, terc. ve not Erkan Göksu, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015, s. 14-17. Buradaki uç ve *il tutma* kavramı yine tarihsel kaynaklara dayanarak tarafıma kullanılmıştır. *il tutma* önemli bir kavramları ve göçebe Türklerde bir begin otağı çevresinde tabi ailelerin çadırlarını kurarak birlik oluşturmaları, barışa ermeleri, huzur bulmaları anlamına gelmektedir. Orhun kitabelerinde Ötüken'e göç il tutmak olarak adlandırılmıştır. "İl tutsak ötüken yiş imiş" *Eski Türk Yazıtları*, haz. Hüseyin Namık Orkun, Türk Dil Kurumu, Ankara 1987, s. 24 vd.. "Yiş" Şinasi Tekin'e göre "dağ çayırı", "suyu, otlakları bol arazi" anlamına gelmektedir. Şinasi Tekin, "Eski Türklerde Göçebe (=Ötüken) ve Şehir (=Hoçu) Medeniyetlerinin Tahlili", *Ankara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, 3, (1971), s. 44. Talat Tekin de "ötügen yışda yig idi yok ermiş il tutsak yir ötüken yiş ermiş/ötügen dağlarından daha iyi bir yer asla yok imiş! (Türk halkının yurt edineceği ve yönetileceği yer ötüken dağları imiş!)" *Orhan Yazıtları*, haz. Talat Tekin, Türk Dil Kurumu, Ankara 1988, s. 3-4. Bu anlayışı göçebe Türkmenlerin batıya göç ettikleri her yere taşıdıklarını düşünüyorum M. Said Polat, *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası*, Kitabevi, İstanbul 2004, s. 42 dipnot 42; M. Said Polat, *Moğol İstilasına Kadar Türkiye Selçukluları'nda İktisadi ve İctimai Hayat*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları

sadece Selçuk'un yakın çevresi olma ihtimali vardı. Asıl kendi boyu olan Kınık Boyu ve diğer Oğuz boylarından tabileri de olmalıydı. Nitekim *Melikname*'den alıntı yapan Hüseyini şu ifadeyi kullanmaktadır. "Sultan Mahmud... Ceyhun nehrini geçtiğinde Kınık diye maruf olan bu kabilenin muhtelif oymakları ve çadırlarıyla karşılaştı. Kabile efradını çok buldu, hayvanlarının çokluğunu gözünde büyüttü, bu kabilenin günün birinde kendisine ari mucip olacak herhangi bir mağlubiyete düşürmesinden korktu ve mazarratından haşyet duydu."⁶ Bu satırlar Selçukluların tabilerinin sayılarının çokluğuna ve hayat tarzlarına dair önemli bilgileri ihtiva etmektedir. Selçuk ve ailesi adını duyurdukça tabilerinin sayıları artacaktır. Maverâünnehir ve Horasan'da kısa sürede korkulan bir güç hâline geleceklerdir. Onların hayat tarzının göçebe olduğuna dair kayıp *Melikname*'den alıntı yapmış başka kaynaklarda da yeterince bilgi bulunmaktadır. Selçukluların göç sürecinde otlakları ve çölleri tercih etmeleri, çöllerin onlar için âdeti ana ve baba kucağı gibi olması⁷ onların göçebe hayat tarzına yatkın olduğuna dair yeterince ipuçları vermektedir. Fakat Selçuklu aile üyelerinin Müslüman dünyaya girdikten, özellikle Maverâünnehir'deki yerleşik Müslüman dünyaya girdikten sonra birtakım âlimlerle ilişki kurdukları,⁸ dolayısıyla Müslümanlıkla daha yakın ilişki içine girdikleri unutulmamalıdır. Onlara tabi Türkmenlerin bazı dini önderlerinin ve bazı beglerinin, boyutlarını bilmediğimiz ölçülerde Müslümanlıkla irtibatları olsa da sıradan Türkmenler göçebe hayat içinde büyük ölçüde eski inançlarına bağlı bir şekilde varlıklarını devam ettiriyorlardı. Müslümanlığı kabul etmelerinin üzerinden de henüz çok zaman geçmemişti. Bu yüzden eski inanç, âdet ve düşüncelerinde büyük değişimler olmamış olmalıdır. Kapsamı genişleterek benzer kanaate Osman Turan daha önce ulaşmış, 12. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'daki Türkmenlerin durumunun bile hâlâ böyle olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir: "Onun (II. Kılıç Arslan) zamanında Anadolu Türkleri ve bilhassa göçebeler henüz Müslüman olmaktan ziyade şamani idiler."⁹ Hatta eski inanç ve âdetlerine bağlılık bazı Türkmen zümrelerinde o kadar uzun zaman devam edecek ki Anadolu'da asırlarca faaliyetlerini belirleyici olacak, Sünni Müslümanlarla ihtilaflarına sebep teşkil edecektir.

Selçuklu göçerlerinin göçebeliğini ortaya koyduktan sonra uçlardaki göçebe hayat tarzı ve anlayışının bir parçası olan yağma üzerinde de durmak gerekmektedir. Göçebe hayat yaşayan Türkmenlerin yaptığı yağma da üzerinde çalışılmamış, izahı güç bir meseledir. Modern Türk araştırmacıların önemli bir kısmı, yağmayı Türkmenlere yakıştıramadığı veya Batılı araştırmacıların yağmayı Türklerin mümeyyiz vasfı gibi göstermelerine tepki için bu tarihi

Enstitüsü 1997, 26-7 dipnot, 29. İl tutma eylemi zaman içinde ada ve unvana dönüşmüştür. İltutmuş, İltutmuş Alp Külüg, İlalı, İltüzmiş, İlurmuş Hatun, İlbasmış, İlbasan gibi beg ve hatun unvan veya adlarına bu göçebe Türklerin yaşadığı coğrafyalarda rastlanmaktadır. Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999, s. 817-819.

6 Hüseyini, *Ahbar üd-devlet is-Selçukiyye*, çev. Necati Lügal, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1943, s. 2.

7 Beyhaki'deki bu tanımlama yerleşiklere hiç uygun olmayan bir tanımlamaydı bk. Abu'l-Fazl Beyhaqi, *The History of Beyhaqi (The History of Sultan Mas'ud of Ghazna, 1030-1041)*, II, trans. C. E. Bosworth, Ilex Foundation, Boston 2011, s. 212.

8 A. C. S. Peacock, *Selçuklu Devletinin Kuruluşu, Yeni Bir Yorum*, çev. Zeynep Rona, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 126-127.

9 Osman Turan, "Kılıç Arslan II.", *İslam Ansiklopedisi*, V, (1977), s. 701.

gerçeği araştırmalarında göz ardı etmektedirler. Hâlbuki farklı coğrafyalara ve dönemlere ait kaynaklarda yağmaya atıflar yapılmaktadır. Kaynaklarda nakledilen yağma faaliyetlerinin ne anlama geldiği ayrıntılarıyla düşünülmelidir. Bu düşünme faaliyeti sırasında da göçebe Türkmenlerin kendince zengin dünyası yağmaya indirgenmemelidir. Göçebelere aslı geçim biçiminin yağma olmadığı, coğrafi şartlara göre değişen bir şekilde hayvan yetiştiriciliği ve avcılık olduğu unutulmamalıdır.¹⁰ Yerli ve yabancı tarihçilerin karşı zaviyelerden duygusal yaklaşımlarını bir kenara bırakarak yağmanın nerelerde yapıldığının, neden yapıldığının, hangi durumlarda yoğunlaştığının veya büyük ölçüde sonlandırıldığının, imkânlar dâhilinde akli açıklamalarının yapılması gerekmektedir. Yağmanın neden yapıldığı meselesi çok boyutludur ve yürüttüğümüz başka bir çalışmada ele alınacaktır. Bu çalışmayı ilgilendiren kısmı kısaca şöyle izah edilebilir. Göçebeler besin kaynaklarının büyük kısmını uzun süre depolayamadıkları için beklenmedik gelişmelerle beslenmeleri sekteye uğradığında yaşamak için en yakınındaki yiyecek kaynaklarına yöneliyorlardı. Otlakların yetersizliği, kuraklık, hastalıklar sebebiyle hayvanların kaybı gibi gelişmeler yağmaları kaçınılmaz hâle getiriyordu. Göç ve göç sırasında sürekli savaşlar göçebelere askerileştiriyor, askerleşme de hayvan yetiştiriciliğini zorlaştırıyordu. Eğer ücret karşılığı savaşçı olamazlarsa, yağma yapma imkânları da varsa, yağmayı bir geçim biçimi hâline getiriyorlardı. Uçlarda otorite boşluğu da geçimini yağma ile sağlamaya alışmış zümrelerin yağmaları sürdürmelerine neden oluyordu. *Alplik* anlayışında, göçebe hayatın gerekleri doğrultusunda ailenin, obanın, oymağın ihtiyaçlarını karşılamak kahramanlık kadar önemliydi.¹¹ Burada üzerinde yoğunlaşılması gereken bir başka husus da yağma ile begliklerin mekânlaşması süreci arasında belli ölçülerde bir ilişkinin olduğudur. Beglerin begliklerini mekânlaştırma öncesinde daha fazla adamı kendine tabi kılarak güç kazanabilmek için yağma gelirlerine daha fazla ihtiyaç duyuyor olmalıydılar. Uçlarda beglikler mekânlaşıp merkezleşince ve Türkmenler denetim altına alınca ve adamlarına dağıtacağı düzenli vergi gelirlerine kavuşulunca yağmaların da büyük ölçüde kesilmesi bu savı desteklemektedir. Bu ikinci dönemde vergi verdikleri için yerleşikler de önemli hâle gelmekteydi. Bu safhadan sonra göçebe yoğunluğu zararlı hâle gelmekte ve başına buyruk göçebe begleri ve adamları gözden düşerek yeni uca sevk edilmekteydi. Bu iki dönem yerleşiklerin şikâyetlerinin artıp azalmasından da fark edilebiliyordu.¹² Yağma, göç gibi çeşitli

10 Bilge Kağan “Türük bodun aç erti ol ylık alıp igittim/Türk halkı, aç idi O at sürüsünü alıp (onları) doyurdum.” *Orhon Yazıtları*, s. 51. Her ne kadar “igittim” fiili “doyurmak” olarak karşılanmışsa da üzerinde daha ayrıntılı düşünülmesi gerekmektedir.

11 Uşun Koca Oğlu, begler begi Kazan'ın divanında teklifsiz oturunca Ters Uzamış beg itiraz etmiş ona “Bu oturan bigler her biri oturduğu yiri kılıcı-y-ile etmeği-y-ile alupdur, mere sen baş mı kesdün kan-mı tökdün aç-mı toyurdun yalınçak-mı tonatdun didi.” *Dede Korkut Kitabı, Giriş, Metin, Faksimile*, I, haz. Muharrem Ergin, Türk Dil Kurumu, Ankara 1994, s. 225. Burada görüldüğü gibi aç doyurmak ve çıplak giydirmek, baş kesmek kadar önemlidir. Türkmenlerin aslı geçim biçimi olmayan yağmanın bu kadar önemsenmesinin bir nedeni olmalıdır. Dede Korkut Hikâyelerinin sonuncusunda Kazan Beg'in çadırını yağmalatması *Dede Korkut Kitabı*, I, s. 243-244. bu âdeti canlı tutmaya yönelik olduğunu, yağmanın hayati önemini olduğunu, gerekli durumlarda hayati devamlılığı sağladığını ve göçebe Türklerin dünyasında göçebelikleri sona erene kadar asırlarca varlığını koruduğunu göstermektedir. Hatta bu âdet *han-ı yağmada* yaşatılacaktır. Abdülkadir İnan, “Han-ı Yağma Deyiminin Kökeni”, *Makaleler ve İncelemeler*, I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987, s. 645-648.

12 Buna dair veriler Anadolu ucunda daha fazladır. M. Said Polat, *Moğol İstilasına Kadar Türkiye Selçuklularında İktisadi ve İçtimai Hayat*, s. 24, 55 vd.

sebeplerle göçebe zümrelerin azalan gücünü ve kuvvetini telafi etmekle kalmıyor, begliklerin mekânlaşması sırasında ihtiyaç duyduğu gücü de kısa yoldan karşılıyordu. Begliğin mekânlaşma sürecinde bir şehrin ele geçirilmesinde ve begler arasındaki mücadelelerde bu güç görünür hâle geliyordu. Beglikler mekânlaştıktan sonra yağma alışkanlığı ve sağladığı güç bu defa begliğe zarar verecek hâle geldiğinden bizzat begler tarafından sönümlendiriliyordu. Bunun için bu gücün kaynağı göçebe Türkmenlerle mümkünse begliğin hâkimiyet alanı genişletiliyor ya da başına buyruk ve yağmaya alışmış zümreler bünyeden uzaklaştırılıyordu. Maverâünnehir'den Anadolu'nun batısındaki denizlere kadar bu durum aşağıda ayrıntılarıyla görülecektir. Bu çalışmayı doğrudan ilgilendiren Selçuklular ve onlara tabi Türkmenlerin yağmaları söz konusu olduğunda burada bir hususa temas edilmeden geçilmemesi gerekmektedir. O da Selçuklu ileri gelenlerinde özellikle de Tuğrul Beg'de yağmaya bakış ile sıradan Türkmenlerin yağmaya bakışı arasında büyük bir fark vardı. Tuğrul Beg yerleşik Müslümanlarla yakın irtibatı sebebiyle Müslümanlığı belli ölçülerde özümsemiş olduğundan yağmadan uzak durmaya çalışırken diğer aile üyeleri ve sıradan Türkmenler Müslümanlığı henüz tam olarak özümseyemedikleri için yağmayı büyük ihtimalle eski Türk âdet ve alplik anlayışı içinde değerlendiriyorlardı. Tarihçilerin pek dikkatini çekmeyen Nişabur şehrinin yağmalanması tartışması bu son savı ve bu çalışmada ileri sürülecek savları desteklemesi açısından üzerinde durmaya değer. Tuğrul Beg, 1038 senesi Ramazan ayında Nişabur şehrini yağmalamak isteyen tabilerini “Yağmadan vazgeçirmeğe çalıştı ve bunlara, biz eşhürî haramdayız, onun hürmetini çiğnemiyeceğiz (yırtmıyacağız), ismetine halel getirmeyeceğiz, yağma ile maksat elde edilmiş olmaz. Onunla ancak şöhret lekelenir ve çirkin nam şayi olur dedi. Bunun üzerine etbaı, Tuğrul Beyin sözünden ürktüler (nefret ettiler), fiilin haram ve helalini beyan hakkındaki fikrine güldüler.”¹³ Göçebe hayata mensup bu sıradan Türkmenlerin Müslüman olsalar da yağmaya henüz İslam penceresinden bakacak durumda olmadıklarını göstermektedir. Tuğrul Beg'in de kendilerine sunduğu gerekçeler, eski Türk âdetleri ve alplik penceresinden de pek anlamlı görünmediği için tepkilerini çekmiştir. Bu alplik anlayışı, 11. yüzyılın sonlarından itibaren, Anadolu'da adlarda ve unvanlarda daha belirgin bir şekilde görünür hâle gelecektir.¹⁴

Göçün en önemli adımı uçların nasıl oluştuğuna gelince; göçebe siyasi yapı ya da yerleşik bir siyasi yapının hâkimiyet alanı içindeki göçebe begler ve onlara tabi göçebeler çeşitli sebeplerle bu merkezlere bağlı ya da bağlı olmadan yakın veya uzak komşu siyasi yapı ya da yapıların hâkimiyet alanına/alanlarına girerek buralarda yağma, öldürme ve savaşlar yaparak ucu/uçları oluşturuyorlardı. Göçebelerin yoğunluklarına ve etkinliklerine göre bu uçlar genişleyip daralabiliyordu. Uçlarda faaliyet yürüten begler, bu uçlardaki hâkim gücün hâkimiyetine son vererek ya da sınırlandırarak gerideki merkeze bağlı ya da bağımsız olarak begliklerini mekânlaştırıyorlardı. Bu mekânlaştırmalardan sonra yağmalar ve öldürmeler sona erdiriliyor, uç/

13 Bondari, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, çev. Kivameddin Burslan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 4.

14 Şinasi Tekin, “Türk Dünyasında Gaza ve Cihad Kavramları Üzerine Düşünceler II: Gazi Teriminin Anadolu ile Akdeniz Bölgesinde İtibarını Yeniden Kazanması”, *Tarih ve Toplum*, 110, (1993), s. 77-78; Hasan b. Abdülmü'min el-Hoyî'nin *Kaleminden Selçuklu İnşa Sanatı*, haz. Cevdet Yakupoğlu, Namiq Musalı, Ankara 2018, s. 136, 151.

uçlar merkeze dönüşüyordu. Yeni merkezdeki siyasi yapı hâkimiyeti altındaki yağmaya alışmış veya başına buyruk, begliğini mekânlaştırma mücadelesi veren begleri yakın ve uzak komşu siyasi yapıların bölgelerine sevk ediyor ya da onlar buralara çekiliyorlardı. Konumlandıkları yeni bölgede/bölgelerde faaliyete geçerek yeni ucu/uçları oluşturuyordu. Bu döngü tabii veya güçlü bir siyasi engel çıkıncaya kadar devam ediyordu. Siyasi taleplerini yitirmemiş göçebelerin yaşadığı her yerde ve her zaman uç/uçlar oluşabilmekteydi. Uç/uçlar aynı zamanda göçebe veya yerleşik siyasi yapıların bünyelerindeki göçebelerin yarattığı baskıların azaltıldığı yerlerdi. Uçta/uçlarda mekânlaşmaya karşı gelişmeler olurken merkez daima *yerleşikleşme* ve uçlar aleyhine genişleme eğilimindeydi.

Batı Asya göç güzergâhındaki uçlar, batıya doğru sürekli ötelenirken bazen genişliyor bazen daralıyordu. Cend, Müslüman dünyaya açılan bir uçtu. Maveraünnehir, Cend'in ucuydu. İran, Maveraünnehir'in ucuydu. İran'ın ucu ise Azerbaycan bölgesi, Kafkaslar, Kuzey Irak, Suriye ve Doğu Anadolu idi. Daha sonra bu devasa uca Anadolu'nun tamamı eklendi. Anadolu'da beglikler mekânlaşıp merkezileşirken batısındaki hâkimiyetlerini kaybettiler ve Batı Anadolu uca dönüştü. Mücadeleler sırasında bu uçlar içinde de belli yerler sürekli tali uçlara dönüşebiliyordu. Çöller ve dağlar bunların başında geliyordu.

Göçebelerin uçlara göçünün hangi durumlarda gerçekleştiği ve yoğunlaştığı meselesi de şöyle özetlenebilir. Yerleşikler, göçebeleri askerî ihtiyaçlarını karşılamadıklarında, ilişkilerde sorunlar yaşamaya başladıklarında dışlıyorlar ve muhitlerinden uzaklaştırmaya çalışıyorlardı. Göçebeler, sadece yerleşikler tarafından buldukları coğrafyadan uzaklaştırılmıyor, kendi gibi göçebeler tarafından da göçe zorlanıyorlardı. Sebebi de göçebelerin tabii hayatlarını sürdürebilmeleri için geniş otlaklara ihtiyaç duymaları, bu yüzden kaçınılmaz olarak otlaklar için başka göçebelerle çatışmaya girmeleridir. Güçlü olan göçebe begler zayıf olanları çevresinden uzaklaştırmaktaydı. Ayrıca merkezdeki siyasi yapıyla ve diğer beglerle çatışan başına buyruk begler, yerleşik dünyada hâkimiyet kurmak isteyen, başka bir deyişle begliğini mekânlaştırmak isteyen begler kendi rızaları ile merkezden uzaklaşmakta ve uçlara çekilmekteydi. Uçlar, bulunduğu durumdan memnun olmayan ve yeni arayışlar içindeki göçebe beglerin ve adamlarının sığınağıydı ve orada istedikleri gibi yaşıyorlardı. Farklı coğrafyalara ait kaynaklara yansıdığı kadarıyla uçlarda, yerleşiklerle askerî ilişki kurmadıklarında, alplik saikiyle yağma akınları yaparak yerleşiklere boyun eğdirmek ve begliklerini mekânlaştırma mücadelesi vermek bu beglerin önceliğiymiş gibi görünmektedir. 13. yüzyılın ikinci yarısında Batı Anadolu'ya göçlerin ana sebebi gaza ve beglik mücadelesi ise geriye doğru gidildiğinde göçün başladığı zamanlarda yani gaza anlayışının Türkmenlerde henüz oluşmadığı dönemlerde de alplik saikiyle yapılan yağma ve begliklerini mekânlaştırma mücadelesi uçlara göçün temel sebepleriydi denilebilir. Bunlara ilaveten başka sebepler de vardı. Uçlarda begliğini mekânlaştırma mücadelesi veren başına buyruk beglerin çoğu, çok sayıda göçebeyi kendine tabi kılarak büyük bir askerî güç oluşturamama veya gerideki yerleşik veya göçebe siyasi yapının kendine tabi begleri desteklemeleri gibi nedenlerden bu amaçlarına ulaşamamaları da bu yolda mücadele, göçü teşvik eden en temel unsurdur. Cend'den İzmir'e kadar geniş bir coğrafyadaki uçlarda, başlarda barışçıl ilişki kurulsun bile bir süre sonra

yağmalar başlamakta ve ardından da beglikler mekânlaşmaktaydı. Selçuklular ve Türkmenlerin batıya göçü önderler (begler) tarafından idare ve sevk ediliyordu. Dolayısıyla göç başıbozuk zümrelerin göçü değildi. Bu göç sırasında birçok önder (beg) kendi tabilerinin ve çok sayıdaki hayvanın güvenliğinden ve ihtiyaçlarının karşılanmasından sorumluydu. Göç ettikleri her ucun çözülmesi gereken kendine özgü sorunları vardı. Bu sorunları çözmek için uçlardaki yerleşiklerle gerektiğinde barış yapıyorlar gerektiğinde de savaşıyorlardı.

Selçuk'un Cend'deki, oğlu Arslan İsrail'in Maveraünnehir'deki siyasi yapılarının beglik mi yabguluk mu olduğu da bilinmemektedir. Ayrıca Tuğrul ve Çağrı'nın da beg unvanını ne zaman kullanmaya başladıkları da bilinmiyor. Bu beg unvanını neden Tuğrul, Çağrı ve Kavurd Beg'in kullandığının bir açıklaması da henüz yapılmış değil.¹⁵ Beg unvanının genel bir siyasi unvan olduğu,¹⁶ Mahmud Kaşgari'nin eserindeki çok sayıdaki örnek cümle incelendiğinde açıkça görülmektedir. O yüzden beg unvanı, az veya çok kendine tabi adamları olan her bir siyasi yapının başı için kullanılabilirdi. Biz de bu çalışmada bu genel kullanımı benimsedik.

Buraya kadar büyük ölçüde kavramsal olarak ortaya konan meseleler aşağıda tarihî olaylarla tasrih edilmeye çalışılacaktır. Bunun için Selçuklu göçerlerinin Batı Asya'ya göçünü neyin tetiklediği veya başlattığı sorusunun sorulması gerekmektedir. Bazı tarihçiler kuraklık ve otlak yetersizliğini sebep gösterdiler. Bunlar da etkili olmuş olabilir, fakat göç sürecinde tekrar eden ve göçü devamlı kılan şu olaylar, bu göçün başından sonuna kadar hep yaşanacaktır. Merkezdeki siyasi önderin desteği ile ya da desteği olmaksızın bir veya birden fazla göçebe önder ve adamlarının yakın veya uzak komşu siyasi yapıların hâkimiyet bölgelerine ya da sınırına göçerek orada faaliyetlerde bulunmasıyla uç oluşuyordu. Bu uçtaki önder veya önderler belli mücadelelerden sonra siyasi yapılarını mekânlaştırıp merkezileştirdikten sonra bünyelerindeki göçebe önder veya önderler tekrar merkezin desteği ya da hilafına komşu siyasi yapıların bölgelerine çekilerek yeni uçları oluşturuyorlardı. Şimdi bu döngü ve beraberinde gerçekleşen olayları, Cend'den Anadolu'nun batısına kadar bir bir uçlarda ayrıntılarıyla ortaya koyabiliriz.

Birinci Uç

Selçuk'un Yabguluğun ucu Cend'in sahrasına göçünün sebebini de kaynaklar bir erk mücadelesine bağlamaktadır. Yabgulukta subaşı olan Selçuk, bir gün ailesi ile beraberken Yabgu'nun huzuruna çıktı ve yanına oturdu. Bu hareketi Yabgu'nun karısı saygısızlık ve baş olma isteği olarak yorumladı. Yabgu'yu Selçuk'a karşı kışkırttı. Selçuk hayatının tehlikede olduğunu sezince sessizce Cend sahrasına göç etti.¹⁷ Görüldüğü gibi Selçuk'un başlattığı bu göç merkezin

15 Osman G. Özgüdenli, "Yeni Paraların Işığında Kuruluş Devri Selçuklularında Hakimiyet Münasebetleri Hakkında Bazı Düşünceler", *TTK Belleten*, LXV/243, (2001), s. 566.

16 Abdülkadir Donuk, "Eski Türk Devlet Teşkilatında 'Beg' Ünvanı ve Tarihi Gelişmesi", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1, (1984), s. 7-10.

17 Mirhand, *Ravzatu's-safa*, s. 14-15, 17. Ayrıca bk. Hüseyini, *Ahbar*, s. 1-2; İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-tarih*, IX, Beyrut 1966, s. 474; Abu'l-Farac, *Tarih*, I, İngilizce çev. Ernest A. Wallis Budge, Türkçe çev. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih

hilafına gerçekleşmiştir. Bu anlatıya ilave olarak tarihçiler İbnü'l-Esir ve Mirhand, Selçuk'un Müslümanlığı kabulünü de öne çıkarmaktadırlar. Selçuk'un Cend'de kendilerine Müslümanlığı öğretecek bir âlim istediği ve Müslüman olduğu hatta “kâfir” Türklere vergi vermediği ve onlara karşı “gazaya” giriştiği bu kaynaklar tarafından rivayet edilmektedir.¹⁸ Selçuk ve aile üyelerinin mücadelesini gaza olarak tanımlama Alp Arslan döneminde *Melikname*'yi oluşturan ravinin geriye doğru bakışı mı yoksa *Melikname*'deki nakillere İbnü'l-Esir'in ve Mirhand'ın ilaveleri mi bilinmemektedir. Çünkü *Melikname*'nin nakillerini esas alan Abu'l-Farac böyle bir malumat aktarmamıştır.¹⁹ Hüseyini ise sadece “kâfir valileri tardeddiğini” belirtmiştir.²⁰ İleride görüleceği üzere, 1038-1040 yılları arasında, Çağrı Beg'in Müslümanların yaşadığı Horasan'da yağma ve öldürme eylemlerinde bir beis görmemesi bu rivayetin geriye doğru yapılmış bir rivayet ya da İbnü'l-Esir'in ve Mirhand'ın ilaveleri olduğunu göstermektedir. 1040'lara gelinceye kadar Selçuklu aile üyelerinde hâkim anlayış, Müslümanlık öncesinden gelen alplik anlayışı olmalıdır. Müslümanlığı özümseme sürecinde bu anlayış yavaş yavaş değişecektir. Bu sürece Selçuklu aile üyelerinden Tuğrul Beg daha erken girecektir.

İkinci Uç

Arslan İsrail'in Maverünnehir'de Karahanlılara karşı Nur Buhara yöresini il tutması Selçuk'un Cend'in sahrasına göçüne benzer bir gelişmeydi.²¹ Bu defa merkezin, Selçuk'un desteğinde bir önderlik mücadelesi göçe neden oldu. Bu aynı zamanda Selçuk'un oğlu Arslan (İsrail) Yabgu'yu uçta yeni bir önder hâline getirdi. Siyasi yapısını, Buhara hâkimi Ali Tekin ittifakıyla²² bir ölçüde mekânlaştırdı. Maverünnehir ucu bir ölçüde de merkeze dönüştü.

Kayıp *Melikname*'nin ravisi, Selçuk'un, Mikail'in reşit çocukları Tuğrul ve Çağrı'yı, askerlerin ve tabilerinin işlerinden sorumlu tuttuğunu belirterek onlara özel bir konum bahsetmiştir.²³ Zahireddin Nişaburi de “Kabileleri ve akrabaları arasında mukaddem (önder) oldular.” kaydını düşmüştür.²⁴ Gerçi sonraki gelişmeler de buna uygundur. Tuğrul Beg ve Çağrı Beg, Selçuk'un ölümünden sonra Cend'i terk ettiler,²⁵ birlikte mücadeleye giriştiler, fakat Maverünnehir'de tutunamadılar. Tuğrul Beg, yerleşik dünyanın içindeki tali uca yani çöle tebaası ile birlikte çekilirken Çağrı Beg uzak uçlarda batıda kendilerine gelecek aramak için sefere çıktı. 1018 yılında gerçekleşen bu arayış Selçukluları uzak uçlar Azerbaycan bölgesi ve Anadolu'nun doğusu

Kurumu, Ankara 1987, s. 292.

18 Mirhand, *Ravzatü's-safa*, s. 17-18; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, IX, s. 474. Bu kaynaklarda kâfir-müslim ayrımına özenle vurgu yapılmaktadır.

19 Abu'l-Farac, *Tarih*, I, s. 293.

20 Hüseyini, *Ahbar*, s. 2.

21 Mirhand'ın, bu il tutmayı (Buhara yörelerini kutlu çadırlarına yurt yaptı) Karahanlılara karşı Samanilere destek vermesinden sonra zikretmesi böyle bir ihtimali kuvvetlendiriyor bk. Mirhand, *Ravzatü's-safa*, s. 18-9.

22 Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Kuruluş Devri*, I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s. 69, 93-94.

23 Mirhand, *Ravzatü's-safa*, s. 20.

24 Zahir al-din Nishapuri, *The Saljuqnama*, ed. A. H. Morton, The Trustees of Gibb Memorial, London 2004, s. 9.

25 Mirhand, *Ravzatü's-safa*, s. 21.

hakkında bilgi sahibi yaptı.²⁶ Bu sefer Selçuklulara tabi Türkmenlerin bundan sonra başları sıkıştığında çekilebilecekleri bu uzak ucun da belirlenmesini sağladı. Bu bölgeye göç bundan sonra peyderpey gerçekleşecektir. Bu aynı zamanda alplik saikiyle uzak uçlara yapılmış en ciddi yağma akınıydı ve büyük bir zenginlik ele geçirilmişti. Mirhand mı yoksa kaynağının ravisi mi bilinmez bu seferi “gaza” olarak görüyordu ve ele geçirilenleri zengin bir “ganimet” olarak tanımlıyordu. Yukarıda Cend’deki gaza rivayetleri ile ilgili ifade edilenler burası için de geçerlidir. Dolayısıyla bu seferin de bir alplik saikiyle yapılmış yağma seferi olduğu söylenebilir.

Üçüncü Uç

Selçuklular Maverünnehir’de mücadele ederken Arslan Yabgu Gazneli Mahmud tarafından bir hile ile hapsedildi ve tabilerinin çadırları yağmalandı.²⁷ Bu gelişmelerden bir süre sonra, Arslan Yabgu’nun tabilerinden olduğu tahmin edilen “Türkistan’ın askeri önderlerinden ve ileri gelenlerinden (muhtemelen begler) bir zümre Sultan Mahmud Maverünnehir’de iken (1026) onunla görüştüler ve emirlerinin kendilerine baskı yaptıklarını ve eziyet ettiklerini belirttiler. Ceyhun’u geçip Horasan’ı il tutmak istediklerini, (böylece) sultanın kendileri hakkındaki endişelerinden kurtulacağını, bozkır insanı olduklarından çok sayıda koyunları olduğunu ve sultanın ülkesinde onlar için geniş alanlar olduğunu, sultanın ordusuna ilave insan gücü desteği verebileceklerini ilettiler... Sultan Mahmud onların Ceyhun’u geçmelerine izin verilmesini emretti. Onlar da 4 bin aile, erkekler, kadınlar, çocuklar, ağırlıkları, koyunları, develeri, atları ve yük hayvanları (ile Horasan’a geçerek), Serahs çölü ile Ferave ve Baverd çölüne çadırlarını kurdular.”²⁸ Böylece İran’ın uca dönüşme süreci başladı. İbnü’l-Esir’in nakline göre Gazneli idarecilerin baskıları, mallarına, çocuklarına ve kadınlarına el uzatmaları üzerine 1027 yılında isyan ettiler. Gazneli ordularını bozguna uğrattılar. Bir yandan da batı uçlarına Dihistan ve Balhan dağlarına çekildiler (1028). Bir kısmı daha uzağa, daha batıya İsfahan ucuna göç ettiler. Oradan da Azerbaycan bölgesine göç ettiler.²⁹ Yeni uçlar yeni önderler (begler) öne çıkarmaktaydı. Arslan İsrail’in hapsedilmesi adamlarını başsız bırakmıştı, fakat Kızıl, Yağmur gibi yeni begleri ve Balhan Kuhi Türkmenlerini ortaya çıkardı.³⁰ İbnü’l-Esir’in, Türkmenlerin Gazneli devlet erkânının haksızlıkları karşısında

26 Age., s. 25-9; Urfalı Mateos, *Vekayi-name (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, s. 48-49. Ayrıca geniş değerlendirme için bk. İbrahim Kafesoğlu, “Doğu Anadolu’ya İlk Selçuklu Akını ve Tarihi Ehemmiyeti (1015-1021)”, *Fuad Köprülü Armağanı*, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, İstanbul 1953, s. 225-274; Cihan Piyadeoğlu, *Selçukluların Kuruluş Hikayesi Çağrı Bey*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 29-33.

27 İbnü’l-Esir, *el-Kamil*, IX, s. 475. Burada görüldüğü gibi yağma yerleşikler tarafından da yapılmaktaydı.

28 Gardizi, *Ornament of Histories*, trans. and ed. C. Edmund Bosworth, I. B. Tauris, New York 2011, s. 95-96. Agacanov, Cüzcani’ye dayanarak bu göçü sayıları dört bin ailenin başındaki Yağmur, Buka, Kızıl ve Göktaş adlı dört beğın talep ettiğini belirtmektedir. Kendilerine vergi ödemeleri ve asker vermeleri karşılığında Serahs, Ebiverd ve Ferave civarına (otlaklara) yerleşmelerine izin verdiğini belirtmektedir. S. G. Agacanov, *Oğuzlar*, s. 284-285. Ayrıca krş. Cüzcani, *Tabakat-ı Nasiri, Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Harezmsahlr*, terc. ve not. Erkan Göksu, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015, s. 33.

29 İbnü’l-Esir, *el-Kamil*, IX, 476; Gardizi, *Ornament of Histories*, s. 98-99; S. G. Agacanov, *Oğuzlar*, s. 287.

30 S. G. Agacanov, *Oğuzlar*, s. 288, dipnot 245.

isyan ettiklerine dair bu yukarıdaki rivayetine karşılık, yine İbnü'l-Esir dikkatle okunduğunda ikinci bir rivayeti dikkati çekmektedir. Bu da Arslan Yabgu'nun hapsedilmesinden sonra Türkmenlerin Sultan Mahmud'dan habersiz Horasan'a geçtikleri (belki de izinli geçenlerden ayrı bir zümreydi) ve bir süre sonra yağmalara başladıkları, bunun üzerine Sultan Mahmud'un üzerlerine ordu sevkettiği, bir kısmının Isfahan taraflarına giderken önemli bir kısmının Horasan'da kaldığı ve yağmalara devam ettikleri şeklindedir. Hatta oğlu Sultan Mesud başa geçince bu Türkmenlerle iyi ilişkiler kurdu ve orduda hizmet etmelerini istedi. Yağmur, Göktaş, Buka (Boğa) ve Kızıl'ı, Humartaş'ın emrine verdi. Fakat Oğuzlar (Türkmenler) İbnü'l-Esir'e göre "fesat çıkarmaya" devam edince Yağmur başta olmak üzere bu önderlerin elli kadarını öldürttü. Onların ailelerine de saldırdı, sürgüne gönderdi ve ellerini ayaklarını kestirdi. Türkmenler bundan sonra İran coğrafyasında isyan ve yağmaları 1035'e kadar devam ettirdiler.³¹ Beyhaki'nin kayıtlarına göre Gazneli devlet erkânının Türkmenler hakkında olumlu kanaatlerinin olmaması ve onların sözlerine güvenilmeyeceğine vurgu yapmaları İbnül-Esir'in ikinci rivayetini destekler niteliktedir. Bunlar göçebelere tipik yerleşik ön yargısı gibi görünse de Müslüman coğrafyada Müslüman Türkmenlerin yağmalarına Müslümanlar zaviyesinden açıklama getirmek zordu. Muhtemelen Selçukluların ve Türkmenlerin kendi bölgelerinden geçip gitmeyip mücadeleye girişmelerine bir anlam veremiyorlardı. Bu ancak Türkmenlerin Müslümanlığı özümseyememesi ile açıklanabilir. Daha önce de belirtildiği gibi sıradan Türkmenlerin, yağma başta olmak üzere yerleşik dünya ile ilişkilerinde İslam değil, eski Türk âdet ve anlayışları belirleyici olmaya devam ediyordu. Ne ölçüde doğru olduğu bilinmemekle birlikte şu örnek, Selçukluların Maverâünnehir ve İrandaki mücadelelerine yön veren anlayışa ışık tutabilir: Arslan Yabgu hapis hayatından kurtulamayacağını anlayınca kendisini kurtarmaya gelen Türkmenler ile Selçuklu ailesinin diğer üyelerine haber göndermiş, Gazneli Sultan Mahmud'un köle oğlu olduğunu mücadeleye devam etmelerini ve Horasan mülkünü ele geçirmelerini tavsiye etmişti.³² Aynı dini paylaşımlarının bir önemi yoktu. Türklerde erki elde etmede ve tutmada soyun önemli bir yeri vardı. İslam öncesi âdet ve anlayış, Selçuklu ileri gelenlerinden sıradan Türkmenlere kadar farklı boyutlarda asırlarca varlığını devam ettirecektir. Yağma akınlarına alışmış zümreleri 1040'lardan sonra Müslüman dünyadan uzaklaştırma faaliyetleri Selçuklu sultanlarının ve bazı Türkmen beglerinin önceliği hâline gelecektir.

Arslan Yabgu'nun hapsedilmesinden sonra Tuğrul ve Çağrı Beglerle iyi ilişkiler kuramayan Ali Tekin, Musa'nın oğlu Yusuf'u "İnanç Yabgu" yapıp iktalar vererek onu Selçukluların başına geçirdi.³³ Ali Tegin marifetiyle, Arslan Yabgu ile birlikte bu Selçukluların siyasi yapılarını Maverâünnehir'de ikinci defa görece mekânlaştırmaları anlamına gelmekteydi. Burada Tuğrul ve Çağrı Beg'in denetlenmesi sorunu vardı. Ali Tekin, Yusuf Yabgu ile onları denetim altına alamayınca bu defa onu öldürttü.³⁴ Ardından babası Musa, Yabgu oldu. Babası dururken daha

31 İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, IX, s. 377-380; Abu'l-Fazl Beyhaqi, *The History*, I, s. 373.

32 Reşidü'd-din Fazlullah, *Cami'ü't-tevarih (Zikr-i Tarih-i Al-i Selçuk)*, terc. ve not. Erkan Göksu, H. Hüseyin Gümüş, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2010, s. 59.

33 İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, IX, s. 476; Mirhand, *Ravzatu's-safa*, s. 35.

34 İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, IX, s. 476; Mirhand, *Ravzatu's-safa*, s. 35-36.

önce neden oğlunun yabgu yapıldığı merakı celbedici bir durumdur. Selçuklular inişli çıkışlı bir ittifak ilişkisi içinde oldukları, Maverünnehir’de Buhara merkezli hâkimiyet tesis etmiş Karahanlı ailesinden Ali Tegin’in 1034 yılında ölümünden sonra Harezm’e göç ettiler.³⁵ Harezm onların yabancı olduğu bir uç değildi. Altuntaş zamanından beri Harezm’in otlaklarında kıştan bahara kadar aileleri ve hayvanları konaklıyordu.³⁶ Bu defa Altuntaş’ın oğlu Harun onlara kucak açtı. Tuğrul Beg, Çağrı Beg, Yınaliyan ve Selçukluların, Harezm’in ucunda (border), “büyük bir güç hâlinde, sayısız çadırları, develeri, atları ve koyunlarıyla” il tutmalarına izin verdi. Horasan’a yapacağı seferde onları askerî bir güç olarak kullanmak istiyordu.³⁷ Harezm’de yaşarlarken ezeli düşmanları Şah Melik, bir gece baskınında Selçuklulardan 7-8 bin kadar insanı öldürdü, bir kısmını esir aldı, altınlar, atlar ele geçirdi (Ekim 1034).³⁸ Güvensiz bir yer olan Harezm’de toparlanmaya çalışırlarken müttelikleri Harun, Gazneliler tarafından öldürüldü (Mayıs 1035).³⁹ Harezm’de artık huzur bulamayacaklarını anlayan Selçuklular 700 kişiyle sessiz sedasız Mayıs 1035’te Horasan’a göç ettiler.⁴⁰ Böylece Arslan Yabgu’ya tabi Türkmenlerin uca dönüştürdükleri İran’da il tutma süreci başladı.⁴¹ Bu sayı onların gerçek sayıları değildi. İl tutulduktan sonra diğerleri de gelecektir. İl tutma barış ve huzur hâliydi. Nitekim Selçuklular Gazneli Sultanı Mesud’a ulaştırması için Gaznelilerin Horasan valisi Ebu’l-Fazl Suri’ye yazdıkları mektupta, çölün kenarındaki Nesa ve Ferave havalisine ev, eşya ve hayvanlarını yerleştirmek, “tasa ve endişeden uzak yaşamak istediklerini” belirtiyorlardı.⁴² Mektupta geçen son ifadeler, onların il tuttıkları yerde ne istediklerini açıkça gösteriyordu.

Olaylar Selçukluların dillendirdikleri gibi gelişmedi. Siyasi güç olma isteğini içinde taşıyan bir zümrenin başka bir siyasi yapı ucunda barış içinde uzun süre var olması mümkün değildi. 1035’te Horasan’a göçten itibaren iki yıl Selçuklu ailesi ve akrabaları yağmalardan mümkün olduğu kadar kaçınsa da onlara tabi olan ve olmayan Türkmenler yağma yapmaya devam ettiler. Bölgedeki gelişmelerin yakın takipçisi Beyhaki 1036 Ocak ayında ve 1037 Ocak ayında peş peşe iki yıl Selçukluların da karıştığı Türkmenlerin yağmalarından bahsetmektedir.⁴³ Bu yağmaların kışın en şiddetli geçtiği aylarda olması ve özellikle bazı yerlerde yerleşiklerin hayvanlarının ellerinden alınması, Türkmenlerin kış sebebiyle açlık çektikleri ve bu yüzden yağmaya giriştikleri gibi bir izlenim uyanmaktadır. Bu gelişmelerden sonra Selçuklu ileri gelenleri “kendilerinden şimdiye kadar fenalık sadır olmadığını” Gazneli devlet erkânına dile getirdiler.⁴⁴ Gazne Sultanı Mesud Selçukluları ve Türkmenleri birbirinden ayırmıyor, hepsini “Horasan ahalisinin elindeki

35 Abu’l-Fazl Beyhaqi, *The History*, II, s. 102; Mehmet Altay Köymen, *Kuruluş*, I, s. 153.

36 Abu’l-Fazl Beyhaqi, *The History*, II, s. 131.

37 *Age.*, II, s. 389.

38 *Age.*, II, s. 390.

39 *Age.*, II, s. 127.

40 *Age.*, II, s. 396.

41 *Age.*, II, s. 102.

42 *Age.*, II, s. 131; Mehmet Altay Köymen, *Kuruluş*, I, s. 200.

43 Abu’l-Fazl Beyhaqi, *The History*, II, s. 164, 188.

44 *Age.*, II, s. 173.

avucundakini zorla almak” ve “gittikleri yerlerde ne elde ürün ne de ekili alan bırakmak” ile suçluyordu. Etrafindakilere buna son vermek için onların en kısa zamanda Horasan'dan kılıçla sürülmeleri gerektiğini söyleyip duruyordu.⁴⁵ Selçuklular başına buyruk Türkmenlerin verdikleri zararları kabul ediyorlardı. Sultan Mesud'a “Horasan'ı bu fenalık yapanlardan temizlemek” için kendilerini ordusunda ücretli askerler olarak istihdam etmesini dahi teklif ettiler.⁴⁶ Böyle bir işi neden istedikleri ve bunun için sultanın ordusunda neden ücretli asker olmayı istediklerine bir açıklamak getirmek çok kolay değil. Muhtemelen askerleşmişlerdi ya da askerleşmek istiyorlardı. Bu yüzden de tabilerine düzenli gelir temin etmek istiyorlardı. Tuğrul Beg yerleşiklere daha yakındı ve yağmaya karşı bir tavır içindeydi. Belki bunda beraberlerindeki yerleşik Müslüman dünya ile irtibatlarını sağlayan Buharalı ihtiyar âlimin de payı vardı. Buna karşın kardeşi Çağrı Beg ise gerekli gördüğünde yağma yapmaya meyilliydi. 1038 yılında Nişabur'u yağmalamak istemesi ve buna Tuğrul Beg'in kendini öldürme tehdidi ile engel olmasında görüldüğü⁴⁷ gibi onunla karşı karşıya geldiği zamanlar oluyordu. O, alplik anlayışıyla sıradan Türkmenlerin isteği doğrultusunda hareket ediyordu. Oğlunun (Alp Arslan) adının başında alp adı veya unvanının bulunması, eski Türk âdet ve alplik anlayışına bağlılığını göstermektedir. Türkmenler 1036 yılından sonra üç yıl boyunca İran coğrafyasında yağma yapmayı sürdürdüler.⁴⁸ Bu yağmaları sadece Selçuklu ileri gelenlerinin engelleyebileceği iyi bilindiğinden Horasan ahalisinin onlara boyun eğmelerinde önemli etkisi olmuş olmalıdır. Nişabur ahalisi Selçuklulara “yağma, sakatlama ve öldürmelerinden” dolayı sitemde bulununca İbrahim Yinal “şimdiye kadar yağma ve hukuksuzlukları, savaşa odaklanmış kendilerine tabi sıradan (rank and file) insanların yaptıklarını” belirtiyor, kendilerine itaat ettiklerinde bunların olmayacağı sözünü veriyordu (Haziran 1038).⁴⁹ Selçuklu ileri gelenleri kendilerini “sıradan” Türkmenlerden ve beglerinden ayırıyorlardı. Ayrıca bu ifadelerde yağmanın ve öldürmenin etkilerinden faydalanma, Sultan Mesud'un onları bu sıkıntılardan kurtaramamasını ima ve onun yerine kendilerine boyun eğmesine talep vardı. Boyun eğmenin gerçek sonucu da vergilerin Selçuklulara verilmesiydi. Yağmaları ve ölümleri engellemeye güçleri yetiyor idiyse yapılmadan önce neden engellemedikleri sorusuna da Selçuklu ailesinin üyelerinin, yerleşik ahalinin kendilerine itaatini sürekli kılabilmek için onların nazarında kurtarıcı olmayı istedikleri şeklinde bir cevap verilebilir.

45 *Age.*, II, s. 173, 189.

46 *Age.*, II, s. 173.

47 Abu'l-Farac, *Tarih*, I, s. 296; Bondari, *Tarih*, s. 5. *Melikname* kaynaklı Abu'l-Farac 500.000 zuze verdiğini nakletmektedir. Yine Beyhaki'nin Tuğrul Beg'in, Ocak 1039'da Nişabur'a gelen Çağrı Beg'e, Salar-ı Buzgan'ın topladığı 500.000 dirhemi verdiğine dair nakli (Abu'l-Fazl Beyhaqi, *The History*, II, s. 248) bu paranın yağma yapmama karşılığında verildiğini, dolayısıyla Nişabur'u yağma ihtilafının doğru olduğunu göstermektedir. Bu miktarın Nişabur şehri ahalisinin vereceğinden kat kat fazla olmasına bakılırsa birden fazla şehrin ahalisinden toplanmış olabilir. Nitekim Bundari Nişabur şehrine 40.000 dinar “tarh ettiğini” bildirmektedir. Tuğrul Beg bu yolla Çağrı Beg'in yağma akınlarını engellemeye çalışmış olabilir. Bu onun hem paradan pay alacak göçebe Türkmenlerin hem de sıkıntılardan kurtulmayı isteyen yerleşik Horasan ahalisinin nazarında itibar kazanmasını sağlamış olmalıdır. Tuğrul Beg tarafından herkesin kazandığı bir hamle yapılmıştı. Bu dolaylı olarak Selçuklu ileri gelenlerinin siyasi yapılarını mekânlaştırma sürecinde ihtiyaç duyacakları askerî gücün oluşmasına da katkı yapmış olmalıdır.

48 Mirhand, *Ravzatu's-safa*, s. 48.

49 Abu'l-Fazl Beyhaqi, *The History*, II, s. 231.

Muhtemelen benzer sözler diğer şehirlerin ahalilerine de verildi. Bu mükâlemeden çıkan sonuç şuydu: Horasan ucu merkez olduğunda yağma ve öldürme sona erecek, barış tesis edilecekti. 1038 yılına gelindiğinde Gaznelilerle barış beklentisi sona ermiş, Selçuklu ileri gelenlerinin, Tuğrul Beg, Çağrı Beg, Musa Yabgu ve Yınalıyan'ın bütün hamleleri siyasi yapılarını Horasan ucunda mekânlaştırmaya dönüşmüştü. 1039 yılının başında yani Dandanakan Savaşı'ndan bir buçuk yıl önce Tuğrul Beg'in, Çağrı Beg'e yağma yapmama karşılığında, yerleşik ahaliden toplanan, 500 bin dinar gibi büyük miktarda bir parayı vermesi dikkat çekicidir. Toplanmasaydı yağma ile elde edilecek bu paranın begliklerini mekânlaştırmadan önce Gaznelilerle yapacakları nihai savaş için savaşçı bulmaya harcanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Çağrı Beg 1039 Mart başında kuvvetli ve donanımlı bir orduyla Talekan'a geldi. Gittiği yerlerde yağma ve öldürmelere devam ediyordu.⁵⁰ Bu ordunun giderleri muhtemelen toplanan paralar ve yağmalar yoluyla karşılanıyordu. Çağrı Beg'in Ocak başında aldığı yüklü paradan sonra da yağma ve öldürme eylemlerine devam etmesi bu eylemleri ödeme yapmayanlara uygulama ihtimalini akla getirmektedir. Yağmanın yanında öldürmeler muhtemelen Gaznelilerle Horasan ahalisi arasındaki bağı tamamen kesmeye ve Selçuklulara mutlak boyun eğmeyi sağlamaya yönelikti.

Tuğrul Beg'in muhalefetine ve verilen sözlere rağmen Çağrı Beg'in başını çektiği Selçuklu ileri gelenlerinin ve onlara tabi Türkmenlerin yaptıkları yağma ve öldürme eylemlerinin anlaşılmasındaki güçlük gelişmeleri iki döneme ayırarak bir ölçüde aşılabilir. 1038 öncesinde yağma ve öldürme eylemleri genellikle zorunluluklar sebebiyle yapılırken 1038 yılından sonra ise bilinçli olarak nihai savaşa hazırlık ve Gazneli Devleti ile tebaası arasındaki bağı kesmek ve meşruiyetini yitirmesi için yapıyordu.⁵¹ 1039 yılı Ağustos ayında Selçuklulara gönderilen Gazneli elçisi Hakim Mutavvii'nin Selçukluların dilinden yaptığı şu nakli bu savı bir ölçüde desteklemektedir. Selçukluların padişahlık hevesini birkaç defa vurguladıktan sonra; "Bizim sayımız arttı. Bize verdiklerini bize yetmemektedir. Devlet gelirleri ve kazancımız bize yetmeyince yağma akınlarına başvurmak ve yayılmak ve daha fazla toprak ele geçirmek zorunda kalmaktayız. Tamamen zorunluluktan yapılan bu işlerden dolayı bizi suçlamamalılar" diyeceklerdir⁵² ifadeleriyle onların muhtemelen daha önce sıkça tekrarladıkları bu sözlerin boş olduğuna, onların sözlerinde durmadıklarına bu yüzden de sözlerine artık güvenilmemesine dikkat çekmesi, 1038 sonrasında artık işlerin değiştiğini göstermektedir.

Selçuklu aile üyeleri siyasi güçlerini göçebe Türkmenlerin desteği ile elde etmişlerdi. "Muhtelif kabileler ve Türkler" Tuğrul'a tabiydiler.⁵³ Burada kabileler ile göçebe Türkler kastedilirken Türkler ifadesiyle yerleşik Türkler mi kastediliyor bilinmemektedir. Tuğrul Beg 1038 Nişabur'u ele geçirip şehre girerken bir Türkmen (Oğuz) önderi olarak (üç okla birlikte kolunda yayı baştan aşağı silahlı) şehre girmesi bunun farkında olduğunu göstermişti, fakat aynı zamanda yerleşik Müslüman

50 Age., II, s. 249.

51 Age., II, s. 229-231.

52 Age., II, s. 273.

53 Hüseyini, *Ahbar*, s. 3.

idareci gibi “sultanu'l-muazzam” unvanıyla adına hutbe okutmuştu (Ağustos 1038).⁵⁴ Çağrı Beg daha önce Nisan 1037'de “melikü'l-mülük” unvanıyla adına hutbe okutmuştu.⁵⁵ Begliklerini mekânlaştırmışlardı, fakat kalıcı değildi. Gazneli Devlet adamlarının dediği gibi “padişahlık, ferman çıkarmak ve işleri yürütmek” onların akıllarından hiç çıkmamıştı.⁵⁶ Dandanakan Savaşı'nı kazanmalarının hemen ardından da Tuğrul Beg kendini “Horasan Emiri” ilan ederek Gazneli devlet adamlarını âdeta haklı çıkardı (Mayıs 1040).⁵⁷ Bunlar Batı Asya'ya özgü yerleşiklerin siyasi unvanlarıydı. Musa Yabgu eski unvanını kullanmaya devam ediyordu, fakat o da dâhil diğer aile üyeleri Batı Asya'ya özgü yerleşik unvanları en kısa zamanda kullanmaya başlayacaklardı.⁵⁸ Buna mukabil ele geçirdikleri yerlerin paylaşımı göçebe Türk hâkimiyet anlayışına, ele geçirilen yerlerin hâkim ailenin üyeleri arasında paylaşımı ilkesine göre yapıyorlardı. Horasan merkez olmak üzere İrana, özellikle batı uçlarına doğru yayılacak şekilde hedefler belirlediler. Burada ele geçirilmiş yerlerin paylaşımının yanında ele geçirilecek yerlerin belirlenmesi de söz konusuydu. Ele geçirilecek yerlerde hedefin de batı yönlü olduğu açıktır. Çağrı Beg, Merv ve Horasan'ın çoğunu aldı. Musa Yabgu Bust, Haver, Herat, Esfezar, Sistan ve Hannişan'ı aldı. Çağrı'nın büyük oğlu Kavurd, Tabes, Kirman ve Kuhistan havalisini aldı. Tuğrul Beg (1040-1063) Irak tarafını aldı. İbrahim Yinal, Çağrı Beg'in oğlu Yakuti, Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış onun yanında olacaktı. İbrahim Yinal, Hemedan'ı; Emir Yakuti, Ebher, Zengan ve Azerbaycan'ı ve Kutalmış Cürcan, Kums ve Damgan'ı aldı.⁵⁹ Kaynaklara farklı şekillerde yansıyan taksim kayıtları, büyük ihtimalle farklı zamanlarda birden fazla yapılmış taksimin katmanlaşmış hâliydi. Hüseyin'iye göre Nişabur'un doğusu Çağrı Beg'e bırakılmıştı.⁶⁰ Muhtemelen batısı da Tuğrul Beg'e bırakılmıştı. Herat, Musa Yabgu'ya bırakılmıştı.⁶¹ Tuğrul Beg'e ele geçirilecek batı uçlarının bırakılması onun yerleşik Müslüman dünya merkezi Halifelik ile yakın ilişkiye girmesinin istendiği şeklinde değerlendirilebilir. Hüseyin'in, Tuğrul Beg'in Halife Kaim Biemrillah'ın (1031-1075) çağırması üzerine Horasan'dan Irak'a gittiğini, oradan birçok beldeleri ele geçirdiğini ve bunları aralarında taksim ettiklerini belirtmiş olması dikkat

54 Abu'l-Fazl Beyhaqi, *The History*, II, s. 232-3; İbnü'l-Esir Mayıs 1037 tarihini verir bk. İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, IX, s. 481.

55 İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, IX, s. 480.

56 Ebu'l-Fazl Beyhaki, *Tarihi Beyhaki*, tash. Ali Ekber Feyyaz, Danişgah-ı Firdevsi, Meşhed 1383, s. 550.

57 Abu'l-Fazl Beyhaqi, *The History*, II, s. 323.

58 Osman G. Özgüdenli, “Yeni Paraların Işığında Kuruluş Devri Selçuklularında Hakimiyet Münasebetleri Hakkında Bazı Düşünceler”, s. 547-570.

59 Zahir al-din Nishapuri, *The Saljuqnama*, s. 14; Ravendi, *Rahat-üs-sudur ve ayet-üs-sürur (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alameti)*, I, çev. Ahmed Ateş, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1957, s. 102-103; Reşidü'd-din Fazlullah, *Cami'ü't-tevarih*, s. 69; Bondari, *Tarih*, s. 6; Hüseyini, *Ahbar*, s. 12; Hamdullah Müstevfî-i Kazvini, *Tarih-i Güzide (Zikr-i Padişahan-i Selçukiyan)*, ed. Erkan Göksu, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2015, 26; Cüzcani, *Tabakat-ı Nasrı*, s. 75; S. G. Agacanov, *Oğuzlar*, s. 315. Bu taksimata dair iki önemli hususa dikkat çekmek gerekmektedir. Birincisi Hüseyin'in birden fazla taksimatı nakletmesidir. Kaynakların bazılarında Musa Yabgu yerine oğlu Hasan'ın adı geçmesi ve Hüseyin'in naklinde Kutalmışa Azerbaycan bölgesinin verilmesi, bazı taksimatın her kaynaktaki zikredilmemesi vb. durumlar da bu birden fazla taksimata delil teşkil etmektedir. İkinci husus, uçlara Türkmenler taksimattan önce yayıldıkları için bu bölgeler de taksim edildi yani göçebe Türkmen beglerinin il tuttuğu uçlar daha sonra Selçuklu ailesinin üyelerine tabi hâle geliyorlardı. Bu durum hiç değilse Azerbaycan bölgesi için kesindir.

60 Hüseyini, *Ahbar*, s. 12.

61 A. C. S. Peacock, *The Great Seljuk Empire*, Edinburg Univesity Press, Edinburg 2015, s. 40.

çekicidir.⁶² Tuğrul Beg Dandanakan Savaşı sonrasında her ne kadar Horasan Emiri ilan edilmişse de bu unvan Gazneli Emirinin yerine bir konumlanmaydı. Aslında yerleşik Müslüman dünyada siyasi olarak daha üst bir konuma yükselmesi arzu ediliyordu. Kaynaklara yansıyan taksimatta daha alt konumdaki aile üyelerinin aldığı yerler ayrıntılı zikredilirken Tuğrul Beg'e belli bir yerin verildiğinin kaydedilmemesinin sebebi de bu olabilir.⁶³ Tuğrul Beg'in 428/1036-1037 yılından itibaren bastırıldığı paralarda yerleşik Müslüman dünyada "el-emirü'l-ecell" ve "el-emirüs-seyid" ile birlikte, sonra 435/1043-1044 yılında "es-sultan", halifenin onaylamasından sonra da darbettirdiği paralarda (438/1046-1047'den itibaren) "es-sultanü'l-muazzam" unvanını kullanması ve buna İrani "şahaşah" unvanını eklemesi konumlanmak istediği yeri ortaya koymaktadır.⁶⁴ Bu arada Tuğrul Beg 1042-1043 yılında Rey'i kendi "başkenti" (merkezi) yaptı.⁶⁵ Siyasi yapılarını İran'ın her tarafında mekânlaştıran Selçuklu ailesinin ileri gelenleri, İran'ı siyasi merkezleri hâline getirme mücadelesine girişeceklerdir. Zaman içinde de İran tek bir merkeze dönüşecektir. Bu süreçte başına buyruk Selçuklu aile üyeleri ve Türkmen begleri ile mücadele edilecek ve tabileri batıya, uçlara sevk edilecek, böylece yağma ve öldürme eylemlerinin de önüne geçilecektir. İrana giriş yapmaya devam eden göçebe Türkmenler de uç olma vasfını kaybetmiş İran'ı geçip batıdaki uçlara göç edeceklerdir.

Selçuklu ailesinden önderlerin Anadolu ve Kafkaslara seferler düzenlemesi uçlara açılmak isteyen göçebe Türkmenlere bir yol gösterme olacaktır. Çünkü Türkmenlerin İran'da ve Irak'ta kalmasına imkân yoktu. Yerleşik Müslümanlar tarafından kabul görmek isteyen Tuğrul Beg ve diğer aile üyeleri bunun zorunluluk olduğunun başından beri farkındaydı. Horasan'a ilk geldiklerinde Gazneli Devleti'ne, kendilerine verecekleri yerler karşılığında Ceyhun'un ötesinden, Balhan Kuh, Dihistan ve Harezm'dan gelecek kötülük yapanlara (göçebe Türkmenleri kastediyorlardı) engel olmayı, İraki ve Harezm Türkmenlerini sürmeyi teklif etmişlerdi.⁶⁶ İran merkezli kurdukları siyasi yapının meşruiyeti için geriden gelecek Türkmenlerin İran'da durmamaları uçlara sevk edilmeleri gerekiyordu. Halife Kaim Biemrillah, Tuğrul Beg'e "Ülkesinde halka karşı yaptığı kötü muameleleri yapmaması, onlara karşı lütf ve ihsanlarda bulunmasına" dair emrini 1043 yılında Kadi'l-kudat Maverdi ile iletmişti.⁶⁷ İran'da vuku bulan olumsuzluklardan, bunlardan kaçınmaya

62 Hüseyini, *Ahbar*, s. 12.

63 M. A. Köymen, "Tuğrul'un 'hakan', Çağrı'nın 'yabgu', İslami kavramlarla Tuğrul'un 'sultan', Çağrı'nın 'melik' olduğunu, eski Türk devletlerindeki çifte hükümdarlığın cari olduğunu" belirtmektedir bk. Mehmet Altay Köymen, *Kuruluş*, I, s. 364-365; Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, Kültür Bakanlığı, İstanbul 1976, s. 18-19.

64 Sadi S. Kucur, "İlk Müslüman Türk Devletlerinde Hanedan Üyelerinin Unvanları", *Afyonkarahisar I. Türk Tarihi Sempozyumu, Türklerde Devlet, Bildiriler 19-21 Ekim 2017*, ed. Hayrunisa Alan vd., İstanbul, 2018, s. 505-509; Coşkun Alptekin, "Selçuklu Paraları", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, (1971), s. 435-559; Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey*, s. 74-75. A. Köymen, Halifenin, Tuğrul Beg'in Horasan üzerindeki hâkimiyetini tasdik ettikten sonra kaydını düşmüştür. Hâlbuki en son kullanılan unvan bu sınırların ötesindedir. S. S. Kucur Hemedan'da 435 yılında bastırıldığı bir parada "es-sultan" unvanını kullandığını belirtmektedir. Bu nadir sikke sembolik olarak darbettirilmiş olabilir. Bu unvanın güçlü bir şekilde asıl kullanımı 438 yılından itibaren. Ayrıca unvan ve lakaplar için bk. Abdülkerim Özeydin, "Büyük Selçuklular'da Unvan ve Lakaplar", *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, ed. Abdülkerim Özeydin vd., Dünya Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 421-433.

65 S. G. Agacanov, *Oğuzlar*, s. 318.

66 Abu'l-Fazl Beyhaqi, *The History*, II, s. 131.

67 İbnü'l-Cevzi, *El-Muntazam fi tarihi'l-ümemide Selçuklular (H. 430-485/1038-1092)*, terc. ve değ. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 9.

çalışan Tuğrul Beg'in sorumlu tutulması dikkat çekicidir. Tuğrul Beg'in, Selçuklu ileri gelenlerini ve Türkmenleri denetim altına alması ve yönlendirmesi gerekiyordu. Yerleşik Müslüman dünya ile Selçuklu aile üyeleri ve Türkmenler arasındaki gerilimin bütün yükünü başından beri omuzlarında taşıyan Tuğrul Beg, Halifenin bu çıkışıyla daha geniş bir coğrafyada Selçuklu ileri gelenlerinin ve Türkmenlerin yapacaklarından sorumlu hâle geldi ve yükü daha da arttı.

Dördüncü Uç

Horasanda Gazneli Devleti ile ilişkileri iyi olmayan başına buyruk Türkmen begleri ve tabileri çok önceden İran'ın batısını, Azerbaycan bölgesini uca dönüştürmeye başlamışlardı. 1029 yılında Azerbaycan bölgesine Arslan Yabgu'ya bağlı Türkmenler gelmişlerdi. Bölgeye gelirken yol boyunca köyleri de yağmalamışlardı. Onları düşmanlarına karşı kullanmak isteyen Vehsudan b. Memlan (1025-1059) bu Türkmenleri himayesine almış, *kayıplarını* karşılamıştı.⁶⁸ Türkmenlerin Azerbaycan bölgesine gelişleri devam etmişti.⁶⁹ 429 (1037) yılında Azerbaycan'da Urumiyede tahribat yapmışlardı. Bu Türkmenler Azerbaycan'dan geri püskürtülmüşlerdi.⁷⁰ Boğa, Göktaş, Mansur ve Dana adlı beglerin idaresindeki Vehsudan ile akrabalık tesis etmiş olan Türkmenler yağma ve öldürmeye devam edince Vehsudan ile ilişkileri 1037 yılından itibaren bozulmaya başlamıştı. Boğa idaresindeki Türkmenler Rey'e ve Mansur ve Göktaş idaresindekiler Hemedan'a dönmüşlerdi. Buralarda da yağma faaliyetlerinde bulunmuşlardı. 432 (1040) yılına gelince Vehsudan Tebriz yöresindeki Türkmenlerin birçoğunu öldürmüştü. Bu gelişme üzerine Urumiye tarafındaki Türkmenler Hakkari taraflarına çekilmişlerdi. Burada yapılan çarpışmalarda yedi Türkmen begi ve ileri gelen yüz kişi esir alınmıştı.⁷¹ Bu beglerin kimler olduğunu bilmiyoruz, fakat Anadolu'nun doğu ucunda başına buyruk hareket eden Türkmen begleri ortaya çıkmıştı. Bu geniş uca göç ve uçtaki yağma akınları adı bilinen bilinmeyen, büyüklü küçüklü pek çok beg tarafından düzenlenmişti. 433 (1041) yılında Rey'deki Türkmenler İbrahim Yinal'ın baskısıyla burayı terk ederek Azerbaycan bölgesine kaçmışlardı. İbrahim Yinal arkalarından geldiği için orada da tutunamamışlar, Cezire ibn Ömer taraflarına gelmişlerdi. İbnü'l-Esir bu Türkmenlerin İbrahim Yinal, Tuğrul Beg ve Çağrı Beg'e bağlı olduklarını belirtmiştir. Irakiye Türkmenlerinin en azından bir kısmının artık Selçuklu ileri gelenlerine tabi oldukları anlaşılıyor. Boğa, Anasioğlu ve diğer Türkmen begleri Diyar Bekr bölgesine gelmişler ve bölgede yağma akınları düzenlemişlerdi. Türkmenler birkaç yıl Diyar Bekr bölgesini merkeze alarak Anadolu'nun güneydoğusunda ve Kuzey Irak bölgelerinde yağma akınları yapmışlardı. Bu Türkmenler Halife ve Tuğrul Beg adına hutbe okutmalarına rağmen Tuğrul Beg bunları kendine itaat etmeyen zümreler olarak göstermiş, cezalandırmayı vaat etmişti. Bu belki de yağma akınları karşısında yerleşik Müslüman dünyayı teskin etmek için gösterilen politik bir tavidir. Türkmenler, bu akınların ardından Anadolu'nun doğusuna ve iç bölgelerine yağma akınları

68 İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, IX, s. 378. Burada kayıplarının karşılanmasından bahsedilmektedir. Acaba yol boyunca yaptıkları yağmaları ihtiyaçlarını karşılamak için mi yaptıkları ima edilmektedir pek anlaşılammaktadır.

69 İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, IX, s. 379-381.

70 Abu'l-Farac, *Tarih*, I, s. 295-6.

71 İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, IX, s. 381-385.

düzenlemişlerdi. Bu akınlar daima karşı tarafın kayıplarıyla sonlanmıyordu, hem göçebe Türkmen savaşçılar hem de aileleri büyük kayıplar veriyorlardı. Bu, İbnü'l_Esir'e göre bir zamanlar Arslan Yabgu'ya bağlı Türkmenlerin (Oğuzların) İrakiye kolunun kısa hikâyesiydi.⁷²

İrakiye, Türkmenlerin (Oğuzların) denetimi mümkün olmayan zümresiydi. Neden bu kadar yaygın yağma akınları yaptıkları da tam olarak bilinmemektedir. Kendilerine yapılan bir saldırıya yoğun ve yaygın yağma akınlarıyla karşılık veriyorlardı. İlk önderleri Arslan Yabgu'nun Gazneliler tarafından hapsedilmesi ve sonra hapiste ölmesinin intikamı yıllarca süren yağma faaliyetlerinde belirleyici olmuş olabilir. Yukarıda yoğun yağma faaliyetlerinden sonra Vehsudan'ın ihtiyaçlarını karşılaması örneğinde olduğu gibi ihtiyaç sebebiyle de yağma yaptıkları oluyordu. Fakat bir süre sonra Vehsudan'ın tepkisini çekecek şekilde tekrar yağmalara başlamaları, yağmaların sadece ihtiyaçtan yapılmadığını da göstermektedir. Bu kadar geniş bir coğrafyada cereyan eden yoğun göçler (sık yer değiştirmeler) ve savaşlar askerleşmelerine, geçimlerini hayvan yetiştiriciliği ile sağlayamamalarına bu da yağmanın önemli bir kesimin geçim biçimi hâline gelmesine sebep olmuş olmalı. İrakiyenin uçlarda yoğun ve yaygın yağma faaliyetlerine rağmen beglerinin neden İrandan Anadolu'ya kadar geniş bir coğrafyanın herhangi bir yerinde begliklerini mekânlaştıramadıkları merakı celbetmektedir. Bunların daha sonra Anadolu'da mekânlaşacak siyasi yapılarıdaki konumlarının ne olduğunu da bilmiyoruz. Osman Turan, bu Türkmenlerin, Arslan Yabgu'ya bağlı Türkmenlerin torunları Kutalmış oğlu Süleyman ve kardeşlerini Anadolu'da beklediklerini belirtmektedir.⁷³ Selçuklu siyasi yapısının Anadolu'da mekânlaşmasında etkili oldukları anlaşılıyor. Belki de bu hedeflerine ulaşmak için yıllarca beklediler. Burada şu hususun belirtilmesi gerekmektedir. Yağma, begliklerin mekânlaşması için gerekiydi fakat yeterli değildi. Beglikler mekânlaşmadan önce yağmalar olmakta ve hatta yoğunlaşmaktaydı. Bu durum Horasan (İran) ucunda bariz bir şekilde görüldü. Begliklerin mekânlaşmasında başka unsurlar da devreye girmektedir. Beglerin begliklerini mekânlaştırmaları için diğer begleri denetim altına alabilmesi ve uçlardaki düşman siyasi yapının hâkimiyetini sınırlaması veya ortadan kaldırması gerekmektedir. Atsız Beg'in 1071'de Kudüs'te begliğini mekânlaştırmaya dışında⁷⁴ İrakiye/Yabgulu Türkmenleri Kutalmış oğlu Süleyman'ın idaresine girinceye kadar bunu yapamadılar. Tuğrul, Çağrı Begler ve Musa Yabgu gibi Selçuklu ailesinin ileri gelenlerinin saygınlıkları Türkmen beglerini kendilerine tabi kılmada daha etkiliydi. Bu unsurlar Horasan ucundaki düşmanları Gaznelilerin hâkimiyetine son vermelerinde ve siyasi yapılarını mekânlaştırmada etkili oldu.⁷⁵ Gazneli devlet adamları Arslan Yabgu'ya bağlı Türkmen begleri ile Selçuklu ailesinin ileri gelenlerini bu saygınlığa

72 İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, IX, s. 385 vd.; İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l Fariki*, tahk. Bedevi Abdullatif Avad, Darü'l-Kitabi'l-Lübnani, Beyrut 1974, s. 160.

73 Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993, s. 285.

74 Ali Sevim ilk begleri olarak Kurlu Beg'i verir bk. Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989, s. 50-51, 65.

75 Yabgulu (İrakiye) Türkmen Begi Şöklü, diğer Yabgulu Türkmen Begi Atsız ile arası açılınca Kutalmış oğlu Süleyman'ı Suriye'ye çağırması ve Selçuklulardan ve hükümdar ailesinden olduğu için kendisine itaat etmek istediğini, Atsız'ın hükümdar soyundan olmadığı için ona itaat etmek istemediğini belirtmesi dikkat çekicidir (Sıbt İbnü'l-Cevzi, *Mirâtü'z-zaman fi tarihi'l-ayanında Selçuklular*, terc. ve değ. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s. 291; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993, s. 48). Bu durum İrakiye Türkmen beglerini bir araya getirecek güçlü bir beg çıkmadığı ve sık sık aralarında anlaşmazlığa düştükleri için begliklerini uzun zaman mekânlaştıramadıklarına dair de ipucu vermektedir.

dikkat çekecek şekilde birbirinden ayırıyorlardı. Öncekileri çobanlar (şubanan) olarak tanımlarken Selçuklu ailesinin ileri gelenlerini “ülkeler ele geçiren komutanlar (emiran)” olarak tanımlıyorlardı.⁷⁶ Her şeye rağmen şu da unutulmamalıdır ki İrakiye Türkmenlerinin yağma akınlarının, Selçuklu aile üyelerinin Horasan'da yerleşik ahali tarafından kabul edilmelerinin zemininin hazırlanmasında büyük katkıları oldu.

1040 sonrasında sadece Arslan Yabgu'ya bağlı olanlar değil diğer Türkmenlerin de İran'ın batısını ve Anadolu'nun doğusunu uç hâline getirdikleri dikkati çekmektedir. Bunların bu bölgelere ilk akınlarının ne zaman başladığını bilmiyoruz. Azimi'ye göre 437 (1045-1046) yılında Tuğrul Beg, Kutalmış'ı Romalıların üzerine gönderdi.⁷⁷ Tarihi kesin olarak belli olmamakla birlikte tahminen 1048 yılında, İbnü'l Esir'e göre, Tuğrul Beg'in bir akrabasının önderliğinde Oğuzlar (Türkmenler) Anadolu'ya bir sefer düzenlediler.⁷⁸ Skylitzes, Tiflis üzerinden Vaspuragan'a saldırılar düzenleyen ve bu saldırılarda Stragna Nehri (Zap Suyu) yakınlarında öldürülenin Asan (Hasan) olduğunu belirtir.⁷⁹ Modern tarihçilerin çoğu bu Hasan'ın, Musa Yabgu'nun oğlu Hasan olduğunu kabul etmektedirler. 440 (1048-1049) yılına gelindiğinde artık İran coğrafyasında göçebe hayat yaşayan Türkmenlere Selçuklu idareleri tarafından da istenmedikleri açıkça beyan edildi. Maverâünnehir'deki Oğuzlar (Türkmenler) İran'a geçince oradaki yerleşik Müslümanları rahatsız ettiler. İbrahim Yinal bu rahatsızlığı onlara aktardı, “Rum gazasına” çıkmalarını, “Allah yolunda cihat edip ganimet almalarını” tavsiye etti ve kendisinin de arkadan destek vereceğini belirtti. Bu Türkmenler arkalarında İbrahim Yinal ile birlikte Anadolu'ya girdiler; Malazgirt, Erzen er-Rum, Trabzon yörelerinde ve İstanbul'a 15 gün kalana kadar şehirlerde yağmalar yaptılar ve büyük miktarda insan, hayvan ve mal ele geçirdiler.⁸⁰ İbnü'l-Esir, İbrahim Yinal'ın Anadolu'ya seferinin gerekçesini yukarıda belirttiğimiz gibi vermekte, fakat aynı zamanda Tuğrul Beg'in akrabasının yenilgisinden (muhtemelen Hasan'ın öldürüldüğü) sonra sefere çıktığını belirtmektedir. Anlaşılan akın birden fazla sebeple yapıldı. Bu da Skylitzes'in Tuğrul Beg'in, Hasan'ın öldürülmesinin intikamı olarak İbrahim Yinal'ı büyük bir orduyla gönderdiğini belirttiği olayla örtüşüyor gibi görünüyor. Skylitzes'in ayrıntısıyla verdiği bilgiye göre, 18 Eylül 1048 Cumartesi günü, Kapetros yakınlarında yapılan savaşta Bizans ve Gürcü ittifakına ait ordu büyük bir yenilgiye uğramış, Gürcü birliklerinin kumandanı Liparites esir alınmıştı. Savaştan sonra Bizans İmparatoru Konstantinos Monomakhos (1042-1055), Tuğrul Beg'e bir elçi göndererek barış istedi, fideye karşılığı Liparites'in serbest bırakılmasını istedi. Liparites karşılıksız serbest bırakıldı, İmparatorun, Sultana tabi olmasını istediye de bu kabul edilmedi.⁸¹

76 Abu'l-Fazl Beyhaqi, *The History*, II, s. 132; Ebu'l-Fazl Beyhaki, *Tarihi Beyhaki*, s. 444.

77 Azimi, *Tarih, Selçuklularla İlgili Bölümler*, yay. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s. 8. Skylitzes'in zikrettiği olayla bunun arasında ilişki olabilir bk. John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History, 811-1057*, trans. John Wortley, Cambridge University Press, Cambridge 2011, s. 419-420.

78 İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, IX, s. 546-547.

79 John Skylitzes, *History*, s. 421-422.

80 İbnü'l-Cevzi, *El-Muntazam*, s. 11; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, IX, s. 546.

81 John Skylitzes, *History*, s. 422-426, savaş mekânları için dipnot 135, 141. Kapetros'u O. Turan Hasankale olarak belirlemiştir. Savaşın sonuçlandığı köyü de Kastrokome (Ügimi) olarak belirlemiştir. Burada gerçekleşen savaş için bk. Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 121-123.

İbnü'l-Esir farklı bahisler altında barışın şartlarına göndermeler yaptı ve Emeviler zamanında yapılmış İstanbul'daki harap durumdaki caminin onarımı ve mihrabına ok-yay işlenmesi, Tuğrul Beg adına hutbe okutulmasının İmparator'dan istendiğini belirtti. Bu Tuğrul Beg'in şöhretinin yayılmasını sağladı.⁸²

Göçebeleri uçlara sevk etme aynı zamanda uçların sürekli batı yönünde ötelenmesine, uçlarda merkezdeki (İran'daki) siyasi yapıya/yapılara bağlı olarak beglikler teşekkül etmesine, bu da merkezî siyasi yapının hâkimiyet alanının genişlemesine ve gerilimin azalmasına imkân veriyordu. Nitekim 1054-1055 yılında Tuğrul Beg'in Azerbaycan ve Anadolu *gazası* başladı. Tuğrul Beg önce Azerbaycan bölgesine saldırdı. Ardından Anadolu'ya girerek Berkri ve Erciş kalelerini alıp Malazgirt'te ordugâhını kurdu ve kuvvetleri üç yönden saldırıya geçti. Birinci Parhar dağları, Kafkaslara kadar, batıda Çanet ormanı, güneyde Simn dağ silsileleri yönündeydi. İkincisi Taik içinden Çoruh ve Haltik ve Baberd (Bayburt) yönündeydi. Üçüncüsü Vanand yönündeydi. Tuğrul Beg Kars Kalesi'ni üç gün kuşattıktan sonra birliklerini toplayarak Basean üzerinden Avnik Kalesi'ne oradan Du'ya kadar geldi. Tekrar Malazgirt'e döndü ve şehri bir ay süreyle kuşattı ve geri döndü.⁸³

Azerbaycan bölgesi daha erken uç hâline gelmişti fakat Anadolu'nun doğusu da artık uçtu. Başına buyruk, göçebe hayat yaşayan Türkmenler için geniş bir faaliyet alanı vardı ve istedikleri yeri il tutabilirlerdi. İl tuttukları bu geniş topraklarda nasıl bir hayat yaşadıklarını Gürcü bir tarihçi çok güzel bir şekilde tasvir etmekteydi. "Kışın, bu çok güzel kışlık yerlere... yerleşirler, bahar mevsimindeyse otlar biçilir ve bol bol odun ve su olur. Oralarda her türlü av hayvanı bulunur ve hoşça vakit geçirmek için her türlü şey vardır. O bölgelere çadırlarıyla, atlarıyla, eşekleriyle, koyunlarıyla ve develeriyle konaklar, hiç para ödemezler. Huzurlu bir hayatları olur; avlanır, dinlenir, eğlenir, hiçbir şeyin eksikliğini hissetmezler. Kentlerinde ticaret yapar, ama esir almak ve yağmalamak için bizim sınırlarımızı istila ederler. Baharda Somhiti ve Ağrı dağlarına çıkarlar. Böylece yaz boyunca otlaklarda ve içinde pınarlar ve çiçekler çayır olan hoş tarlalarda rahat eder ve eğlenirler. O kadar kuvvetli ve kalabalıktırlar ki 'Dünyanın bütün Türkleri burada' dersiniz."⁸⁴ Burada anlatılanlar Karaçuk Dağlarından İzmir sahillerine kadar Oğuzların (Türkmenlerin) neresi olursa olsun uçlardaki, il tuttukları yerlerdeki hayatlarının kısa bir tasviriydi. Alplik anlayışıyla hareket eden sıradan Türkmenlerin bu hikâyelerinin ayrıntılarını Dede Korkud *soylamalarında* ve *boylamalarında* bulmak mümkündür.⁸⁵ Yukarıda geçtiği üzere, İbrahim Ynal'ın Türkmenlere "cihad yapıp ganimet almaları" tavsiyesini yapması Selçuklu ileri gelenlerinde, en azından bazılarında, cihat ve ganimet anlayışının ağır bastığını, sıradan

82 İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, IX, s. 556-557, s. X, 28. Ebu'l-Ferec de caminin tamir ettirildiğini, içine kandiller astırıldığını, ibadet için Arap görevliler atandığını ve bunlara maaşlar bağlandığını, Tuğrul Beg'e birtakım hediyeler gönderildiğini nakletmektedir (Abu'l-Farac, *Tarih*, I, s. 305).

83 John Skylitzes, *History*, s. 432-434; Urfalı Mateos, *Vekayi-name*, s. 100-103; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, IX, s. 598-599; Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Smrı*, terc. Fikret İşıltan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970, s. 179-180.

84 A. C. S. Peacock, *Kuruluş*, s. 170.

85 Dede Korkut Kitabı, I, s. 73 vd.

Türkmenlerde ve beglerinde ise alplik ve yağma anlayışının ağır bastığını gösteriyor. Anadolu'ya yapılan ilk akınların şahidi bir Ermeni tarihçinin, Türkmenlerin yağma ve öldürmeyi “saygınlık eylemi” olarak gördüklerini belirtmesi,⁸⁶ onların bu eylemleri alplik anlayışıyla yaptıklarının açık bir delilidir.

Suriye ucu, Hanoğlu Harun, Afşin, Sunduk ve Atsız gibi Türkmen begleri tarafından 1060'lardan sonra il tutuldu. 1069-1070'de kalabalık bir Navekiyye (Yabgulu/Irakkiye) denilen Türkmen zümresi Filistin'i il tuttu.⁸⁷

Göçebe hayat yaşayan Türkmenler, sürekli yer değiştirerek 1071 Malazgirt Savaşı'na kadar Azerbaycan, Gürcistan ve Doğu Anadolu hattında akınlara devam ettiler. Tuğrul Beg, Bizans topraklarına yaptığı ikinci baskından İran'a dönerken geride 3000 adamıyla Samuh (Samouch) adlı bir beg kaldı. Skylitzes bu begi muhtemelen Selçuklu aile üyelerinden ayırır ve doğuştan soylu olmayan fakat cesur bir savaşçı olarak tanıtır. Samuh 1055-1056 yılında Aras Suyu ve Murat Suyu yukarı bölgelerini yağmaladı.⁸⁸ Samuh bölgede 1057 yılından sonra da faaliyetlerine devam etti.⁸⁹ 1057-1058 yılının sonbaharı ve kışında Türkmenler iki koldan Anadolu'ya girdiler. Bir kol Şarkikarahisar taraflarına akın düzenlerken diğer kol Dinar Beg'in önderliğinde Malatya'ya yağma akını yaptı.⁹⁰ 1059-1060 yılında Türkmenler bayrakları altında topyekûn bir saldırıya geçtiler. Başlarında Samuh, Amrkap'r ve Giçaçiçi vardı. Sivas'ı yağmalayıp geri döndüler.⁹¹ 1062-1063 yıllarında Sultan Tuğrul'a tabi Salar-ı Horasan, Cemcem, İsulı adlı üç beg Ergani bölgesinde yağma ve katil yaptılar.⁹² 1064 yılının muhtemelen Mart ayında Selçuklu Sultanı Alp Arslan (1063-1072) Rey'den Azerbaycan bölgesine *gaza* için hareket etti. Merend'de huzuruna bir Türkmen begi olan Tuğtekin çıktı. Bu begin kalabalık bir aşireti vardı ve “Rum gazasına” çıkıyorlardı. Yolları iyi bildiği için Sultana seferinde yol göstericiliği yaptı. Bölgeden çok sayıda asker toplandıktan sonra Alp Arslan Gürcistan yönünde hareket ederken oğlu Melikşah ve veziri Nizamülmülk Rum'a yöneldiler. Yol boyunca kaleleri ele geçirerek ilerlediler. Sürmeli, Meryemnişin'i ele geçirdiler. Sonra Sapid-şehri zapt ettiler. Gürcü şehri Lalı da aldılar. Ani'ye ilerlerken Sel-Vorda ve Nora ahalisi Müslüman oldu. Daha sonra güçlü surlarla korunan Bizans hâkimiyetindeki Ani'yi fethettiler. Şehrin idaresini Şeddadi Ebu'l-Esvar'ın oğlu Menuçehr'e bıraktılar. Ani'nin ele geçirilmesinden sonra yazılan *fetihname* (kitabü'l-feth) Bağdat Halifelik

86 Lastivertli Aristakes, *Ermeni Bir Rahibin Gözünden Selçuklular ve Anadolu'nun Fethi*, çev. İlhan Arslan, Post Yayın Dağıtım, İstanbul 2019, s. 86.

87 Ali Sevim Suriye ve Filistin Selçukluları üzerine yaptığı çalışmada bu meseleleri ayrıntılı olarak incelemiştir bk. Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.

88 Lastivertli Aristakes, *Ermeni Bir Rahibin Gözünden*, s. 83-84; Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)*, çev. Yaşar Yücel, Bahaeddin Yediyıldız, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992, s. 16.

89 John Skylitzes, *History*, s. 451 vd.; Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 181.

90 Lastivertli Aristakes, *Ermeni Bir Rahibin Gözünden*, s. 96-98; Urfalı Mateos, *Vekayi-name*, s. 107-109; Claude Cahen, *Giriş*, s. 16.

91 Urfalı Mateos, *Vekayi-name*, s. 110; Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 183.

92 Urfalı Mateos, *Vekayi-name*, s. 113-114; Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 193; Erdoğan Merçil, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi”, IV, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 605.

Sarayında okundu ve Alp Arslan'a "Ebu'l-Feth" künyesi verildi.⁹³ Yeri gelmişken bazı hususlara dikkat çekmek gerekmektedir. İbnü'l-Esir'in Tuğtekin Beg'in "Rum gazasına" çıktıkları ayrılığını vermesi, onun Anadolu uçlarındaki faaliyetini gaza olarak değerlendirmesi Türkmenlerin beglerinin bazılarında bu anlayışın geliştiğini göstermektedir. "Rum gazası" ile ilgili anlayış Arap akınları döneminden mi gelmekteydi, yoksa yeni mi oluşmuştu konusunun araştırılması gerekmektedir. Türkmen begleri ve tabilerinin tamamının İran, Azerbaycan ucunda sahip oldukları alplik anlayışını Anadolu ucuna geldiklerinde hızla gaza anlayışına tahvil ettiklerine dair güçlü deliller henüz bulunamadı.⁹⁴ Artuk Beg'in oğluna İlgazi, Danişmend'in oğluna Gazi adını vermeleri bu anlayışın erken dönemlerde bazı beglerde var olduğunu göstermektedir.⁹⁵ Daha sonraki dönemlerde seyrek de olsa gazi adı ve unvanına Türkmen Begliklerinde rastlanacaktır. Selçuklu sultanlarına gelince, Alp Arslan'ın Ani'yi "fethinden" sonra bunu halifeye bildirmesi, Selçuklu Devleti'nin Halifelik ile ilişkili *fetih* faaliyeti yürüttüğüne işaret etmektedir. Anadolu'nun Türkmenler tarafından ele geçirilmesi, bir il tutma mı yoksa fetih mi yoksa her ikisi de birlikte veya ayrı ayrı yürütülen faaliyetler miydi özel olarak çalışılması gerekmektedir. Bu zamana kadar yaptığımız çalışmalarda Türkmenler zaviyesinde il tutma öne çıkarken Selçuklu sultanlarında fetih anlayışı öne çıkmaktadır. Bu durumda da Anadolu'da da şehirlerin Türkmen begleri tarafından mı Selçuklu sultanları tarafından mı ele geçirildiği ya da beglerin Selçuklu sultanları adına mı yoksa Halifelik adına mı şehirleri ele geçirdikleri özel çalışmayı gerektirmektedir. Ayrıca Bizans Devleti'nin meşruiyetini kaybetmesinde, bir asırdan fazla askerî gücü oluşturmada, *Türkleşmede*, her şeyden önemlisi de dil dönüşümünde Türkmenler mi yoksa Selçuklu yönetimleri mi belirleyici oldu buna dair de müstakil çalışmalar yapılmalıdır. Bu ayrıntılar, Anadolu'da ve belli yönleriyle Suriye'de teşekkül edecek siyasal yapılarla Türkmenlerin ilişkilerinin anlaşılmasından tutun, Türk tarihinin pek çok alanına dair bugün çözümü zor gibi görünen konuların anlaşılmasını sağlayacaktır. Kars'a hâkim Ermeni Prensi Gagik de Sultana itaatını arz ederek Tuğrul Beg zamanında olduğu gibi yerini korudu.⁹⁶ Selçuklu ailesinin ileri gelenleri yerleşikleşip, Müslüman dünya tarafından kabul görünürken, uçlardaki savaşların asıl unsurları Türkmenler ise göçebe olarak varlıklarını devam ediyorlardı. Bu yüzden Tuğrul Beg zamanından beri ele geçirilen yerleşim birimleri bölgenin yerleşik Müslüman idarecilerine bırakılıyordu. Bu durum 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra yavaş yavaş değişecektir. Malazgirt Savaşı'na kadar bu uçtaki akınlar devam etmiş, Salar-ı Horasan, Afşin ve Ahmedşah adlarını duyurmuşlardı.⁹⁷ Afşin Beg, Anadolu'nun içlerine 1067-1068 yılları arasında yağma akınları

93 İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, X, s. 37-41; Urfalı Mateos, *Vekayi-name*, s. 118 vd.; Marie Felicite Brosset, *Gürcistan Tarihi (Eski çağlardan 1212 yılına kadar)*, çev. Hrand D. Andreasyan, not. ve yay. haz. Erdoğan Merçil, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003, s. 287-288; Abu'l-Farac, *Tarih*, I, s. 316-317; Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 184-185.

94 Buna dair ilk tespitler şu çalışmada yapılmıştır bk. M. Said Polat, *Moğol İstilasına Kadar Türkiye Selçuklularında İktisadi ve İctimai Hayat*, s. 30-31.

95 Mihail, s. 52-54.

96 Urfalı Mateos, *Vekayi-name*, s. 121-122.

97 Urfalı Mateos, *Vekayi-name*, s. 125 vd.; Abu'l-Farac, *Tarih*, I, s. 318; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 161-162. O. Turan'ın burada İbnü'l-Adim olmak üzere kaynaklarda *Uc Türkleri* tabirinin geçtiğini belirtmesi dikkat çekicidir. Bu da Türklerin batıya göçü sürecinde uçlar üzerine geliştirdiğimiz görüşleri desteklemektedir.

yaptı. Sonra Antakya bölgesine geçti ve burada da yağma faaliyetinde bulunduktan sonra 1068'de Suriye'ye indi.⁹⁸ Kaynaklar incelendiğinde yağma olaylarının yaygın olduğuna dair bir izlenim edinilmektedir. Bizans hâkimiyetindeki yerlerde Türkmenlerin (Selçuklular) "tahrip ve yağması" sonrasında fiyatlar aşırı yükselmişti.⁹⁹ Bütün bu gelişmeler muhtemelen Anadolu ucundaki yerleşik ahalisinin Bizans Devleti'ne güvenini kaybetmesine sebep olurken¹⁰⁰ Türkmen beglerine boyun eğme sürecini hızlandırdı. Bu arada 1068 yılında Sultan Alp Arslan ikinci kez Gürcistan'a sefer düzenledi.¹⁰¹ 1069 yılında Anadolu'nun doğusunda, güneyindeki (Suriye dâhil) uçlarda akınlar düzenleyen Türkmen begleri Afşin, Ahmedşah, Atsız, kardeşi Çavlı, Arslantaş, Türkmen, Dimlaçoğlu (ya da Dilmaçoğlu) Muhammed, Sanduk, Tavantavoğlu, Tarankoğlu adları bilinenlerdi.¹⁰²

Gayrimüslim dünyanın uçlarındaki Türkmen begleri başından beri yağma akınları sırasında, Kafkaslar'daki, özellikle de Anadolu'daki genç erkek, kadınlar, erkek çocukları esir alıp esir pazarlarında satarak muhtemelen büyük gelirler elde ediyorlardı. Bu esir almalar esir alınan bölgelerde insan gücü kaybına ve iktisadi hayatın gerilemesine neden oluyordu. 1071 sonrasında begler begliklerini mekânlaştırdıktan sonra bu defa ziraat yapacak genç erkekler ve kadınlara ihtiyaç duyacaklar ve kendi hâkimiyet alanlarında iskân etmek için birbirleriyle mücadeleye girişeceklerdir. Uçlardaki yerleşik ahalinin esir alınması âdeti göçler tamamlanıp uçlar ortadan kalkıncaya kadar asırlarca devam edecektir.¹⁰³

Selçuklu aile üyeleri arasındaki çekişmelerin Selçuklu merkezî idaresi ile Türkmenler arasındaki ilişkileri nasıl etkilediği müstakil bir çalışmayı gerektirmektedir. Tarihçiler bu ihtilafı Arslan İsrail dönemlerine kadar dayandırmaktadırlar. Tuğrul Beg, İbrahim Yinal'ın 1058 yılındaki isyanında "Türkmen Oğuz ordularının" ona katılmasından endişe etmiş, isyanı bastırmak için acele etmişti.¹⁰⁴ Kutalmış'ın 1063 yılındaki isyanı bastırıldıktan sonra isyana katılan çok sayıda Türkmen öldürülmüş, mallarına el konmuştu. İsyana katılanlardan Kutalmış'ın yakınları ve ileri gelenler tutsak alınmıştı.¹⁰⁵ Alp Arslan isyana katılanların tamamını öldürmek istemiş, Nizamülmülk'ün buna engel olduğu ve bir kısmının affedildiği rivayet edilmektedir.¹⁰⁶ Selçuklu Devleti'nin

98 Urfalı Mateos, *Vekayi-name*, s. 133-134; Abu'l-Farac, *Tarih*, I, s. 318; Erdoğan Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", s. 610.

99 Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mir'atü'z-zaman*, s. 157, 160-161.

100 Mikhael Attalates, *Tarih*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 86-91, 105, 115, 155; Urfalı Mateos, *Vekayi-namesi*, s. 111-112, 131, 171.

101 Sultanın Gürcistan tarafına seferi için bk. Marie Felicite Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s. 290-292; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 164-165.

102 Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, I, yay. haz. Refet Yinanç, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s. 59. Ahmedşah ve Dimlaçoğlu (Dilmaçoğlu) Muhammed için bk. İbn al-Adim, *Buğyat at-taleb fi tarih Haleb, Selçuklularla İlgili Hal Tercümeleri*, yay. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1976, s. 40-43.

103 M. Said Polat, *Moğol İstilasına Kadar Türkiye Selçuklularında İktisadi ve İçtimai Hayat*, s. 53-54, 56 vd.; Kate Fleet, "Türk Ekonomisi, 1071-1453", *Türkiye Tarihi 1071-1453, Bizans'tan Türkiye'ye*, ed. Kate Fleet, çev. Ali Özdamar, Kitapyayınevi, İstanbul 2012, s. 303-304.

104 Abu'l-Farac, *Tarih*, I, s. 313.

105 Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mir'atü'z-zaman*, s. 128; Bondari, *Tarih*, s. 27.

106 İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, X, s. 37.

ileri gelenlerinin Selçuklu aile üyeleri ile ilişkilerini bozmak istemedikleri anlaşılmaktadır. Nizamülmülk, Alp Arslan'a, akrabalarını öldürmesinin hatalı ve yanlış olacağı için Kutalmış'ın aile üyelerini "sugur-i memleket-i İslam" (uç) gönderilmeleri gerektiğini belirtmiştir.¹⁰⁷ Bu kayıt geç döneme ait olmakla birlikte merkezin uca (sugur) bakışını göstermesi açısından da dikkate değerdir. F. Sümer, Alp Arslan'ın köle kökenli hadım Gümüştekin'i Anadolu'daki beglerin başı olarak atadığı tespitini yapmaktadır.¹⁰⁸ Bu da Sultan Alp Arslan'ın başa geçtikten kısa bir süre sonra uçtaki Türkmen beglerini denetim altına almak istediğini göstermektedir. İşin dikkat çekici yanı bunu bir Türkmen begi ile değil de köle kökenli birisiyle yapmasıdır. Güçlü bir Türkmen begi ile Türkmen beglerini denetlemek bir köle beg ile denetlemekten daha mı zordu bilmiyoruz. Bu köle begin ne kadar başarılı olduğunu da bilmiyoruz. Böylesine kudretine rağmen Afşin Beg tarafından öldürülmesi¹⁰⁹ pek hoşlanılan birisi olmadığının da delili olabilir.

Her geçen gün biraz daha merkezileşen ve yerleşikleşen Selçuklu Devleti'ne karşı İbrahim Yinal ile başlayan Selçuklu ailesinin diğer üyelerinin isyanlarının Malazgirt Savaşı için askerî güç bulmayı zorlaştırıp zorlaştırmadığı bilinmemektedir. Belki de Anadolu ucuna yığılmış Türkmenler her türlü iç çekişmeye rağmen Bizans Devleti karşısında başarı elde edebilmelerinin, güçlerinin birleşmesiyle mümkün olabileceğini fark ettikleri için Selçuklu merkezini temsil eden Alp Arslan'ın kendilerine öncülük etmesini olumlu karşılamış ve destek vermiş olabilirler. Hassas dengeler içinde Malazgirt Savaşı Türkmenlerin destek verdiği Sultan Alp Arslan'ın zaferi ile sonuçlandı (26 Ağustos 1071).¹¹⁰ Bu önemli savaş Bizans Devleti'nin Türkmenler karşısındaki direncini kırdı. Bu savaş da yine bölgedeki göçebe Türkmenlerin desteği ile kazanılmıştı. Savaşa niyetlendiğinde Sultan Alp Arslan'ın 4 bin hassa askeri vardı. Eğer Selçuklu ordusunun asker sayısı iddia edildiği gibi 50 bin idiyse¹¹¹ aradaki büyük fark göçebe Türkmenlerden karşılanmış demektir. Üstelik savaşın kritik bir safhasında Bizans ordusunda yer alan Türkmenlerin gayrimüslim akrabaları göçebe Oğuzların bir kısmı da Selçuklu ordusu tarafına geçmişti.¹¹² Geç dönem Selçuklu kaynakları Alp Arslan'ın savaşa destek veren Türkmen beglerine Anadolu topraklarını iktâ ettiğii şeklinde bir nakilde bulunmaktalar.¹¹³ Bunun aslını bilmek mümkün değil. Anadolu'nun yerli tarihçileri de Alp Arslan'ın, antlaşma yaptığı Romanos Diogenes'in bir saray darbesi ile tahttan uzaklaştırılması ve gözüne mil çekilmesi ve yaraları sebebiyle ölümü haberini almasından sonra

107 Reşidü'd-din Fazlullah, *Cami'ü't-tevarih*, s. 76-77; Muharrem Kesik, *1071 Malazgirt*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 34.

108 Faruk Sümer, "Malazgirt Savaşına Katılan Türk Beyleri", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, IV, (1975), s. 203.

109 Abu'l-Farac, *Tarih*, I, s. 318.

110 İbnü'l-Cevzi, *El-Muntazam*, s. 99-100; Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mir'atü'z-zaman*, s. 169-170. Alp Arslan'ın gaza anlayışına sahip olduğu bu kaynaklarda özenle vurgulanmaktadır. Malazgirt Savaşı hakkında iyi bir özet için bk. Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 178-188.

111 İbnü'l-Cevzi, *El-Muntazam*, s. 98; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 179; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 43. Bir kaynak 10 bin Kürt'ün de Alp Arslan'ın ordusuna katıldığını nakletmektedir (Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mir'atü'z-zaman*, s. 170).

112 Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özü*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 134.

113 Reşidü'd-din Fazlullah, *Cami'ü't-tevarih*, s. 84.

Anadolu'nun ele geçirilmesine izin verdiğini nakletmektedirler.¹¹⁴ Farsça yazan tarihçilerin daha sonraki olaylardan hareketle yaptıkları yorumlar bir kenara bırakılırsa Grekçe ve Ermenice yazan tarihçilerin gerekçeleri de Türkmenlerin Maverâünnehir'den beri uyguladıkları yayılma şeklini bilmeden yapılmış değerlendirmelerdir. Bütün olarak bakıldığında Malazgirt Savaşı'nda Bizans direnci kırılınca Türkmen begleri ve tabileri Anadolu'ya yayıldı ve Anadolu'nun tamamını uca dönüştürdüler. Burada hangi beglerin İran'daki Selçuklu sultanına bağlı olduğunun, hangilerinin müstakil hareket ettiğinin bilinmemesi sorun olarak durmaktadır. 1073 yılında Orta Anadolu'da faaliyet hâlinde olan Artuk Beg ve Tutak Beg Melikşah'a tabiydiler.¹¹⁵ Birincisinin oğulları Anadolu'nun doğusunda begliklerini mekânlaştıracaklardır. İran'daki Selçuklu merkezine tabi görünen bu beglerin haricinde muhtemelen çok sayıda tabi olmayan başına buyruk begler de vardı ve onlar Anadolu'da istedikleri gibi hareket ediyorlardı. Artık Anadolu bağımlı bağımsız beglerin dört bir yanında at koştuğu bir uca dönüşmüştü. Bu beglerin savaşçıları muhtemelen Malazgirt Savaşı'ndan sonra ailelerini de Anadolu'ya getirmeye başladılar ve kendilerine uygun yerleri il tuttular. Uca dönüştürme süreci doğudan itibaren çok önceden başlamışsa da erken gelen bu önemli savaş, uca dönüştürme ile beglikleri mekânlaştırmayı birbirine yakınlaştırdı. Bu savaştan kısa süre sonra bölgedeki Türkmen beglerinin bir kısmı yavaş yavaş Anadolu'da yerleşim birimlerini ele geçirerek bir yere bağlı olmayan, âdeta göç eden begliklerini mekânlaştıracaklardır.

Anadolu ucunda, 1072 sonrasında, begliklerin mekânlaşmadığı yerlerde yağma ve öldürme eylemleri devam ederken begliklerin mekânlaştığı yerlerde yağma ve öldürme eylemlerinin sonlanması boyun eğme sürecinin tamamlanması, yerleşiklerin Türkmen begleri nazarında öncelikli hâle gelmesiyle ilgiliydi. Bu gelişmeler Selçuklu Sultanı Melikşah (1072-1092) dönemine rastladığı için Anadolu'nun yerleşik ahali bunları onun merhameti ve adaletine bağlayacaklardır.¹¹⁶ Hâlbuki Anadolu beglikler mekânlaştıkça, uç olmaktan çıkıp merkezlere dönüştükçe ve yerleşik ahali de aynı ve nakdî basit bir vergiye bağlandıkça ve bu toplanan vergiler Türkmenlere dağıtıldıkça yağma ihtiyacı ortadan kalkıyordu. Ayrıca beglik idaresinde yerleşik ahali Bizans döneminde ödediği karmaşık ağır vergilerden de kurtuldukları için memnun oluyorlardı. Begliklerin mekânlaştığı yerlerde yerleşik ahalinin yağma ve öldürme eylemlerine maruz kalması bir yana el üstünde tutulmaya başlandığı için diğer bölgelerdeki yerleşik ahalinin beglerin idaresi altına girme sürecini hızlandıracaktır.¹¹⁷ Benzer süreç daha önce Horasan'da yaşanmıştı.

Selçuklu aile üyelerinden Kutalmış oğullarının Bithynia bölgesine gelmesiyle (1075)¹¹⁸ özellikle "Horasan Türkmenleri" etrafında toplandı.¹¹⁹ Kutalmış oğlu Süleyman (1078-1086),

114 Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 71-72; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özü*, s. 142-143; Urfalı Mateos, *Vekayi-name*, s. 144.

115 Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, s. 95 vd.; Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi*, 78; Claude Cahen, *Giriş*, 26.

116 Urfalı Mateos, *Vekayi-name*, s. 146, 171 vd.

117 M. Said Polat, *Moğol İstilasına Kadar Türkiye Selçukluları'nda İktisadi ve İçtimai Hayat*, s. 55 vd.

118 Azimi'nin nakli böyle anlaşılmalı krş. Azimi, *Tarih*, s. 21. 1078 öncesinde İznik'e hâkim değiller (Mikhael Attalates, *Tarih*, 261).

119 *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi (Anonim Tarih-i Al-i Selçuk)*, çev. Feridun Nafiz Üzlük, Ankara, 1952, 23. Horasan Türkmenleri ile Arslan Yabgu'ya bağlı Türkmenlerin (Yabgulu/Irakîye) çocukları ve torunları kastediliyor olmalı.

adının ve gücünün her tarafa yayılmasıyla, Anadolu'daki siyasi yapılar üzerinde belirleyici olmaya başladı. Bizans İmparatorları ile kurduğu iyi ilişkiler de muhtemelen gücünü daha artırdı ve diğer bağımlı bağımsız begleri sindirmesini sağladı. Bir Bizans tarihçisinin 1077'de "Bütün Anadolu'ya egemen olan Türkler" ifadesi ile neyi (şehirleri mi kırsalı mı?) ve nereleri (bütün Yarımada'yı mı?) kastettiği anlaşılmasa da Türklerin Anadolu'daki hâkimiyetine dikkat çekmesi açısından önemlidir.¹²⁰ 1078 yılına gelindiğinde Kutalmış oğlu Süleyman begliğini İznik'te mekânlaştırdı.¹²¹ Çaka Beg 1081 dolaylarında İzmir'i üs yaparak begliğini tesis etti.¹²² 1080 dolaylarında Doğu Anadolu'da Erzurum ve çevresinde mekânlaşan Saltuklu Begliği ilk mekânlaşan begliklerden biriydi.¹²³ Karasu (Yukarı Fırat), Çaltı ve Kemah'da Mengüçük Begliği'nin de Malazgirt Savaşı sonrası mekânlaştığı tahmin edilmektedir.¹²⁴ Danişmendli Begliği, 1085 dolaylarında, Sivas, Kayseri ve kuzeyinde mekânlaştı.¹²⁵ Burada Danişmend ile ilgili şu parantezi açmak gerekmektedir. Begliğin ilk önderi kabul edilen Danişmend'in yerleşik ve kitabi (okuryazar) Müslüman olup olmadığı bilinmemektedir. Danişmend unvanı (asıl adı Taylu)¹²⁶ ise kitabiligi çağrıştırmaktadır. Ayrıca gazalarıyla da destanlaşmıştır.¹²⁷ Destanında öne çıkarılan gaza anlayışı, Danişmend'de oğluna verdiği isme bakılırsa başından beri vardı. Müslümanlığın yerleşik temaları ve kurumlarının Anadolu'da ilk Danişmendli Begliği'nin hâkim olduğu yerlerde görünür hâle gelmesi de bunu desteklemektedir. Anadolu'yu ele geçirme sürecinde ilk başlardan itibaren diğer Türkmen beglerinde de gaza anlayışı var mıydı bilinmemektedir. Artuk Beg ve Danişmend hariç tutulursa diğer ileri gelen Türkmen beglerinin gaza anlayışına sahip olup olmadıkları ve yine Danişmend dışındakilerin yerleşik hayata uyum sağlayıp sağlayamadıkları çok iyi bilinmemektedir. Gaza anlayışı, halifenin ve Selçuklu sultanlarının desteğini alan, Anadolu'da begliklerini mekânlaştırmış beglerde gelişmiş olabilir ya da bu anlayışa sahip beglerin begliklerini mekânlaştırmaları desteklenmiş olabilir. Onlara tabi olan ya da olmayan sıradan Türkmen beglerine ve Türkmenlere ise gaza anlayışının 11. yüzyılın ortalarından itibaren yavaş yavaş sirayet etmeye başladığı, 13. yüzyılın başlarına gelindiğinde yayıldığı tahmin edilmektedir. Türkmen beglerinin ileri gelenlerinden Artuk Beg'in bir oğlunun adı İlgazi iken diğerinin Alp-Yaruk idi. İleri gelen Türkmen begleri ve ailelerinde gazi ve alp isim ve unvanlarının ayrı ayrı

120 Mikhael Attaliates, *Tarih*, s. 237.

121 Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, s. 147-8. Sonra da "Sultan san'ını takınacaktır." (Anna Komnena, *Alexiad*, çev. Bilge Umar, İnkilap Yayınları, İstanbul 1996, s. 194).

122 Yusuf Ayönü, "İzmir'de Türk Hakimiyetinin Başlaması", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, IX/1, (2009), s. 3-4.

123 Osman Gürbüz, *Saltuklular*, (Basılmamış Doktora Tezi), T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002, s. 61-62.

124 M. Said Polat, *Selçuklu Göçerleri*, s. 122-123.

125 Suryani Patrik Mihail, *Vakainame*, Türk Tarih Kurumu Nüshası, Ankara 1944, s. 30-32; M. Said Polat, *Selçuklu Göçerleri*, s. 127-128, dipnot 131. Geniş malumat için bk. Muharrem Kesik, *Danişmendliler*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2017, s. 48 vd.; Sefer Solmaz, *Danişmendliler Devleti ve Kültürel Mirasları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2001.

126 İbnü'l - Esir, *el-Kamil*, X, s. 300.

127 *Danişmend - name*, haz. Necati Demir, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 18, 61, 66. Danişmendname'nin, Battalname'den, onun da Zatü'l-himme Destan'ından beslendiği kabul edilmektedir (Ahmet Y. Ocak, "Battalname", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, V, (1995), s. 207.

veya birlikte kullanılması da bu geçiş dönemine işaret etmektedir. Dilmaçoğulları Begliği'ne gelince, 1085 dolaylarında, Bidlis ve Erzen çevresinde mekânlaştı.¹²⁸ Harput ve mülhakatında Çubuk Beg begliğini mekânlaştırdı.¹²⁹ 1095 yılında Yınalğulları Begliği Amid'i üs yaparak mekânlaştı.¹³⁰ Artuk oğlu Sökmen 1096 yılında, Suruç üs olmak üzere Artuklu Begliği'nin ilk kolunu mekânlaştırdı. Artuk'un diğer oğlu İlgazi Mardin'i üs yaparak beraberindeki Türkmenlerle Artuklu Begliği'nin ikinci kolunu mekânlaştırdı.¹³¹ Türkmenler bu merkezî idareler tarafından muhtemelen denetim altına alındı. Denetim altına giren Türkmenlere alınan vergiler pay edildiği için muhtemelen yağma ihtiyacı da duymamaya başladılar ve kendi olağan hayatlarına döndüler. Denetim altına alınamayanlar yağma faaliyetlerine devam ettiler ve Kafkasya ucuna yöneldiler. Anadolu'da yeni uç ise Haziran 1097'de Birinci Haçlı Seferi sırasında İznik'in Bizans Devleti'nin eline geçmesi, Anadolu'nun batısının Selçukluların ve begliklerin elinden çıkmasından sonra oluştu.¹³²

Beşinci Uç

Türklerin geri çekilmesiyle Anadolu'nun batısı, 13. yüzyılın ortalarına kadar bir daha ele geçirilemeyecek şekilde Bizans hâkimiyeti altına girdi. Bundan sonra Anadolu'da Selçuklu merkezine tabi olan veya olmayan Türkmen begleri ve adamları Bizans arazisine akınlar yapacak ve burasını uca dönüştüreceklerdir. Bu yeni uçta ileri geri kaymalar olsa da kabaca bugünkü şehir adlarıyla Kastamonu, Eskişehir, Kütahya, Afyon ve Antalya hattında bir yay çiziyordu. Bu yayın batısı Bizans hâkimiyeti altındaydı. Şimdi bu uç bölgesindeki Türkmen akınlarına dair kaynaklara yansıyan bilgilere genel olarak bir göz atabiliriz.

Selçuklularla Bizans arasındaki antlaşmalardan habersiz 1119 yılında Türkmenler Menderes boyunca şehirlere saldırılar düzenlediler. Burada faaliyette bulunan Alp Kara adlı Türkmen begi, başında Türk asıllı Ioannes Aksukhos'un bulunduğu Bizans birlikleri tarafından bölgeden uzaklaştırıldı.¹³³ 1130'un ortalarında Çankırı bölgesindeki örnekte olduğu gibi savaşı Türkmenlerin bazen Bizans askerî gücüne katıldıkları oluyordu.¹³⁴ Türkmenlerin Batı Asya'daki gayrimüslim güç odakları ile zaman zaman iyi ilişkileri ve ittifaklarına 11. yüzyılın ortalarından itibaren rastlanmaktaydı. Bu da Türkmenlerin arasında dinlerine göre düşmanlarını belirlemeyenlerin olduğunu göstermektedir. İmparator Manuel Komnenos (1143-1180) 1143

128 Adnan Çevik, "Selçuklular Zamanında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Hüküm Sürmüş Bir Türkmen Beyliği", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 12, (2002), s. 125; M. Said Polat, *Selçuklu Göçerleri*, s. 99.

129 *Age.*, s. 110.

130 *Age.*, s. 105-106.

131 *Age.*, s. 79-81.

132 Ebru Altan, "Haçlı Seferleri ve Anadolu (1097-1190): Türkiye Selçukluları Tarihinde Haçlı Seferlerinin Yeri ve Önemi", *Uluslararası Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 12, (2020), s. 39-40.

133 Ioannes Kinnamos, *Historia (1118-11176)*, yay. haz. Işın Demirkent, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001, s. 6; Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995, 8.

134 Ioannes Kinnamos, *Historia*, s. 13.

dolaylarında Bithynia bölgesine Türklerin akınlarını önlemek için savunma hatları oluşturmuş Melangeia adında bir kale inşa ettirmişti.¹³⁵ I. Manuel'in 1146 yılındaki Konya seferinden dönerken Bizans arazisine girdiğini sandığı Dinar ile Homa arasındaki bir yerde konakladığında çalılıkların arkasında birçok Türkmen çadırına rastlamıştı. Raman adındaki begleri idaresinde, kaynağın ifadesiyle “adetleri olduğu üzere Romalıları yağmalamaya gelmişlerdi ve bol bol ganimet yüklenmişlerdi”.¹³⁶ İmparator I. Manuel 1159 yılında Dorylaion'a (Eskişehir yakınlarında) geldiğinde çevrede çok sayıda Türkmeni hayvanlarıyla birlikte bölgeden sürmüştü.¹³⁷ Bu yıllarda Sandıklı civarında Süleyman (Solymas) adında bir beg hâkimiyet tesis etmişti.¹³⁸ 1173 veya 1174 yılında Mikhaıl Angelos idaresindeki bir birliği Laodikeia'ya (Denizli yakınlarında) civarında “kendilerine uygun yaylaklar arayarak büyük hayvan sürüleriyle büyük gruplar halinde Bizans sınırlarını aşmayı adet edinmiş olan Türk kabilelerine saldırttı.”¹³⁹ 1175 yılında I. Manuel, Dorylaion'a geldiğinde yine çevresinde göçebe Türkmenleri “her zaman olduğu gibi” çadırlarını kurmuş buldu.¹⁴⁰

Yıllar içinde münferit hadiseler gibi görünen bu örnekler aslında uçtaki sıradan hadiselerin kaynaklara yansıyan kısmıydı. 1204'te İstanbul'un Latinlerin eline geçmesiyle birlikte Bizans Devleti'nin topraklarında Trabzon, Epir ve İznik merkezli devletler ortaya çıktı. İznik merkezli devlet Bizans Devleti'nin mirasçısı konumundaydı. Anadolu'nun batısındaki konumunu tahkim ettikçe Türkmenlerin baskılarını daha kolay engelledi. Bu İznik merkezli devletin tekrar İstanbul'u ele geçirdiği 1261 yılına kadar devam etti. Uç ile ilgili haberlerin de bu dönemde azaldığı dikkati çekmektedir. Bu dönemde Türkmenlerin bir kısmı doğudaki mücadelelerde kullanılırken ve daha sonra Moğollara karşı direnirken bir kısmı da uç bölgelerinde yoğunlaşmaya devam etti. 13. yüzyılın ortalarında uçtaki göçebeleşmeyi doğudaki Moğol istilası artırdı. Merkez İstanbul'a taşınınca Anadolu'nun batısı ihmal edilmeye başlandı ve uça yoğunlaşmış Türkmenler Anadolu'nun batısına hızla yayıldı.¹⁴¹ Uç kavramı Selçukluların zihninde 13. yüzyılda öylesine belirginleşti ki Selçuklu tarihçileri bu tabiri sıkça kullandı ve uçlardan haberler verdiler. Hatta uç beglerine (ümera-yı uc) dikkat çektiler. İbn Bibi'ye göre, 13. yüzyılın başlarında Yağıbasan'ın oğulları Muzaffereddin Mahmud, Zahirreddin İli ve Bedreddin Yusuf uçtaki beglerin ileri gelenlerinden ve bölgedeki bütün begler onlara bağlı idi.¹⁴² İbn Bibi benzer bir tavrı Kastamonu yöresinde beglik tesis etmiş Hüsameddin Çoban için de göstermekte ve Rum'daki bütün beglerin onun soyundan geldiğini veya köleleri olduğunu iddia edebilmektedir.¹⁴³ Bunlar

135 *Age.*, s. 33-34.

136 *Age.*, s. 50.

137 *Age.*, s. 140.

138 *Age.*, s. 143.

139 Niketas Khoniates, *Historia*, s. 86.

140 Ioannes Kinnamos, *Historia*, s. 211.

141 Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları*, çev. Bilge Umar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 87-88.

142 İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'îye fi'l-umuri'l-Ala'îye (Selçuk name)*, I, haz. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996, s. 97, 100, 104. Aksarayı uç tabirini kullanmakta ve uçlardan daha fazla haber nakletmektedir bk. Kerimüddin Aksarayı, *Müsümeretü'l-ahbar*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s. 32 vd.

143 İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'îye*, s. 159.

oldukça genelleyici tavırlar ve bu beglerle iyi ilişkisinden dolayı Selçuklu Devleti zaviyesinden bir yaklaşım gibi görünmektedir. Uçlardaki bütün Türkmen beglerinin herhangi zaman herhangi bir siyasi güç tarafından tamamen denetim altına alındıklarını sanmıyorum. Uçlarda müstakil hareket eden ve ihtiyaç anında ittifaklar oluşturan çok sayıda beg ve mekânlaşmamış beglik vardı. 13. yüzyılın ilk yirmi yılına geldiğinde, Hüsameddin Çoban'ın "askerlerinin bir kısmının Rum beldelerinde gaza yaptıklarına" dair önemli bir kaynağın nakliyle, Türkmenlerin yaptığı gazaya ilk defa değinilmektedir.¹⁴⁴

Anadolu'nun batısındaki beglerin güçlü olanları müstakil hareket ederek, bazıları da arkasına Selçuklu ve İlhanlı desteğini alarak, 13. yüzyılın ortalarından itibaren özellikle de 1261 sonrasında begliklerini mekânlaştırmaya başladılar.¹⁴⁵ Mevcut malumata göre uçta ilk mekânlaşan beglik 1212 yılında Kastamonu'yu ele geçiren Hüsameddin Çoban Beg'in Çobanoğulları Begliğidir. Çobanoğulları Begliği genel olarak Selçuklu Devleti'ne tabi bir beglikti.¹⁴⁶ İkinci mekânlaşan beglik, Türkmen yayılımının yoğun olduğu, 13. yüzyılın ortalarına doğru dağlarında 200 bin çadır Türkmen'in yaşadığı Laodikeia ve havalisinde, 1261 dolaylarında, başında Mehmed Beg'in bulunduğu Ladik Begliğidir.¹⁴⁷ Aslında bir begliği mekâna göre değil, başındaki begin adına göre adlandırmak daha doğrudur. Mehmed Beg'in 1262 yılında öldürülmesinden sonra begliği sona ermiştir. Damadı Ali Beg ve oğlu İnanç Beg bölgede hâkimiyet tesis etmişlerdir. Bazı araştırmacılar İnançoğulları diye begliği adlandırmışlardır ki Alioğulları denmesi daha doğru olurdu. Çünkü Ali Beg ucun "büyük beğiydi".¹⁴⁸ 1264-1283 yılları arasında Gargorum'da (Seydişehir köyleri arasında), Seyfeddin Süleyman Beg'in başında olduğu Eşrefoğulları Begliği mekânlaştı.¹⁴⁹ Menteşe Beg muhtemelen 1269 dolaylarında bugünkü Muğla civarını ele geçirecek Menteşe Begliği'ni mekânlaştırdı.¹⁵⁰ 1277 dolaylarında Kütahya çevresinde Germiyanogulları Begliği mekânlaştı.¹⁵¹ Bazı araştırmacıların iddia ettiği gibi Germiyan'ın bir yere değil bidayetinde

144 Age., s. 158.

145 Anadolu'nun batı uçlarında mekânlaşan begliklerin önderlerinin kökenleri meselesi bazı araştırmacılar tarafından tartışma konusu edilmiştir. Bu konuda farklı görüşler olmakla birlikte, bazı begliklerin kökeninin Harezmi-Kıpçak kökeni olduğu ileri sürülmüştür (A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 318 vd.; Vedat Turgut, "Batı Anadolu Beyliklerinin Menşei Meselesi", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, II/3, (2016), s. 55-89). Bu tartışma bizim sınırlarımızı aşmaktadır. Anadolu'nun batı uçlarında Türkmenlerin yoğunlukta olduğu bilinmektedir. Mekânlaşan bazı begliklerin ileri gelenleri Harezmi-Kıpçak kökenli olabilir, fakat bölgede onların da emirleri altında kalabalık Türkmen zümrelerinin olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Yaklaşık 1100-1261 arasında 160 yıl boyunca süren mücadeleden sonra bazı Türkmen begleri, Bizans, Selçuklu ve İlhanlı müdahaleleriyle, begliklerini mekânlaştırma fırsatı bulamamış olabilir. Ayrıca F. M. Emecen, Batı Anadolu Begliklerinin kökenlerinin Harezmîlerle ilişkisi iddialarının sağlam delillere dayanmadığını ileri sürmüştür (Feridun M. Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Kitabevi, İstanbul 2001, s. 15).

146 Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*, I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s. 35-36.

147 Hüseyin Kayhan, "Ladik Beyliği (1261-1403)", *Türkler*, VI, ed. Hasan Celal Güzel vd., Ankara 2002, s. 763; İbn Said el-Mağribî, *Kitabu basti'l-arz fi't-tul ve'l-arz*, tahk. Hıms-Havan Kirnıt, Matbaatu Kerimadis, Titvan 1985, s. 118.

148 Kerimüddin Aksarayî, *Müsiimeretü'l-ahbar*, s. 103.

149 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s. 58.

150 Paul Wittek, *Menteşe Beyliği, 13-15 inci Asırda Garbi Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik*, çev. O. Ş. Gökyay, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1986, s. 26-27; Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları*, s. 92-93.

151 Mustafa Çetin Varlık, *Germiyan-oğulları Tarihi (1300-1429)*, Sevinç Matbaası, Ankara 1974, s. 24.

bir şahsa ait bir isim olması gerekmektedir. Ataları göçebe idiyeler göçebelerde siyasi yapılarda mekâna gönderme yapılmaz, siyasi yapıyı ilk kurucu ataya gönderme yapılır. Mekân isimleri de bu efsanevi ataya gönderme yapmak için verilir. 1296 veya sonrasında Balıkesir'i ele geçiren Karasi Beg Karasioğulları Begliği'ni mekânlaştırdı.¹⁵² 1297 yılında Hamid Beg göller yöresinde, Uluborlu'da Hamidoğulları Begliği'ni mekânlaştırdı.¹⁵³ Menteşe Beg'in damadı Sasa 1304'te Ephesus'u ele geçirerek begliğini mekânlaştırdı.¹⁵⁴ Aydınolu Mehmed Beg, 1308 yılında Sasa Beg'i yenip Aydın iline sahip oldu ve Aydınoluğulları Begliği'ni mekânlaştırdı.¹⁵⁵ Saruhan Beg 1310'lu yıllarda Manisa'yı ele geçirerek Saruhanoluğulları Begliği'ni mekânlaştırdı.¹⁵⁶ Osman Beg, 1300'ün ilk on yılında herhangi bir şehri ele geçiremedi, fakat Osman Beg Sakarya'nın batısındaki toprakları ele geçirerek Osmanlı Begliğini mekânlaştırdı. Ele geçirilen ilk şehir Bursa, 1326 yılında Osman Beg'in oğlu Orhan Beg tarafından alındı.¹⁵⁷ İlhanlı hükümdarı Geyhatu'nun bölgedeki faaliyetlerine destek olduğu için Şemseddin Yaman Candar Beg'e Eflani bölgesini verince Candaroluğulları Begliği mekânlaştı. 1309'da yerine geçen oğlu Süleyman Paşa Kastamonu ve havalisini de ele geçirdi.¹⁵⁸ Burada begliklerin ilk ele geçirdikleri şehir ve topraklar dikkate alındı. Daha sonra begliklerinin genişleme ve farklı şehirleri ele geçirerek ucu tamamen paylaşmaları ve buraların uç olmaktan çıkma süreci dikkate alınmadı.

15. yüzyıl kayıtlarında Anadolu'nun batısındaki Türkmen nüfusu hayli az görünmektedir. Bu 13. yüzyılda da az oldukları anlamına gelmemelidir. Hayat tarzı, dini veya alplik saikiyle uçlarda akıncılık olan göçebe Türkmenlerin, Anadolu'nun batısında beglikler mekânlaşıp ve merkezleşip bölge uç olmaktan çıkınca Osmanlılar eliyle yeni uç Balkanlara göç ettirildiler.¹⁵⁹ Bu da Batı Anadolu ucundaki göçebe Türkmen zümrelerinin daha sonraki kayıtlarda az görünmesinin bir sebebi olabilir.

Sonuç

Yukarıda ele alındığı üzere Türkmenler (Selçuklular) Cend'in sahrasından Anadolu'nun batı sahillerine kadar hayli zor bir göçü gerçekleştirdiler ve tarihte önemli dönüşümlere sebep oldular. Bu göç başıbozuk insanların göçü değil, begler tarafından idare edilen kendi içinde bir akli işleyişi olan bir göçtü. Bu göç sırasında uçlarda tutunamadıklarında yeri geldiğinde tali

152 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 97.

153 Sait Kofoglu, "Hamid Oğulları Beyliği Döneminde İlhanlı Hükümdarları Adına Kestirilmiş Orijinal Birkaç Sikke", *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, Marmara Üniversitesi, İstanbul 1995, s. 353.

154 Paul Wittek, *Menteşe Beyliği*, s. 40, 43.

155 Himmet Akın, *Aydınoluğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi, Ankara 1968, s. 25.

156 Feridun M. Emecen, *İlk Osmanlılar*, s. 107.

157 Rudi Paul Lindner, "Anadolu, 1300-1451", *Türkiye Tarihi, 1071-1453*, ed. Kate Fleet, çev. Ali Özdamar, Kitapyayinevi, İstanbul 2012, s. 156; Feridun M. Emecen, *İlk Osmanlılar*, s. 29.

158 Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri*, I, s. 53-58.

159 Şu makalede buna dair bilgiler bulunmaktadır bk. Halil İnalçık, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", *Söğüt'ten İstanbul'a, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, drl. Oktay Özel, Mehmet Öz, İmge Yayınevi, Ankara 2000, s. 443-472.

uçlara çekildiler yeri geldiğinde uçlardaki hâkim güçlerle büyük-küçük savaşlar yapıyordu. Uçlarda yerleşik ahali yağma ve öldürme eylemlerine maruz bırakılarak hâkim olan idareye olan güvenleri sarsılıyordu. Bu savaşlara göre daha kalıcı ve geniş etki yapmaktaydı. Ardından yapılan büyük bir savaşla da hâkim idarenin en azından uçtaki hâkimiyeti sona erdiriliyordu. Ardından begler begliklerini mekânlaştırdı bu defa yerleşik ahaliye uygulanan yağma ve öldürme eylemleri sonlandırılıyordu. Onlarla iyi ilişkiler kuruluyordu. Çünkü yerleşik ahali vergi kaynağı hâline geliyordu. Bu defa yağmaya alışmış başına buyruk begler veya kendi begliğini mekânlaştırma mücadelesi veren begler ve tabileri yeni uca sevk ediliyordu. Bu döngü Cend ucundan Anadolu'nun batı ucuna kadar böyle devam etti.

Bir uça bir siyasi yapı/yapılar mekânlaşıp merkezileştikten sonra merkezin desteğini alan begler ya da merkeze karşı olan başına buyruk begler bu merkezin ucuna göç ederek yeni ucu oluşturuyorlardı. Uçlarda yağma ve öldürme eylemleri, yerleşik ahaliye boyun eğdirerek siyasi bir işlev görürken, yağma ile elde edilen aynı ve nakdî gelirler, göç sürecinde sıradan insanların beslenmesi ve giyiminden tutun da beglerin begliklerini mekânlaştırdıktan savaşçı teminine kadar herkesin her türlü ihtiyacını karşıladığı, işlerini çekip çevirmede (iktisadi) kullandığı kaynak işlevi de görüyordu. Yağmalar olmasaydı Türkmenlerin (Selçukluların) göçü ve uçlarda siyasi yapıların mekânlaşması mümkün olmazdı.

Yerleşikler için kötü görülen yağma ve öldürme, Müslümanlık öncesi âdetlerini devam ettiren göçebe Türkmenler için saygın bir faaliyetti ve alplik anlayışıyla yapıyordu. Bu yüzden Horasan'dan Azerbaycan'a ve Suriye'ye kadar uçlarda Türkmenler tarafından Müslümanlara da uygulandı. Bunu sıradan Türkmen begleri ve tabilerinin İslamı henüz özümseyememeleri ile izah etmek mümkündür. Bu anlayış birkaç asır varlığını devam ettirdi. Tuğrul Beg, yakın çevresinde bulundurduğu âlimlerle Müslümanlığı özümsemesi daha erken başladığı için bu eylemlere karşı çıkmıştır. Anadolu'da sıradan Türkmenlerde ve beglerinde alplik saikiyle yağma ve öldürmenin, gaza ve ganimet anlayışına dönüşmesi, 11. yüzyılın ortalarında başlayıp 13. yüzyılın başlarından itibaren yaygınlık kazandığı, fakat alplik anlayışının tamamen ortadan kalkmadığı, en azından bazı Türkmen zümrelerinde varlığını uzun süre devam ettirdiği tahmin edilmektedir. Selçuklu aile üyelerinde en azından bazılarında gaza ve ganimet anlayışı çok daha erken 1040'larda oluşmaya başlamıştı. Dolayısıyla onlar için Anadolu şehirlerinin ele geçirilmesi bir fetih iken sıradan Türkmenler bu anlayışa henüz sahip değillerdi. Onlar şehirleri de içerecek bir şekilde bir il tutma anlayışına sahiptiler.

Bu göçü başlatan Selçuk ve akrabalarıydı. Her geçen gün biraz daha yerleşikleşen ve kitabileşen Selçuklu sultanları da büyük katkılar yaptılar. Fakat göçün devamlılığını sağlayan, uçları oluşturan, buralarda mücadele eden ve en son Anadolu'nun batısını ele geçiren göçebe ve şifahi Türkmen begleri ve onların tabileriydi. Onlar göçün bütün yükünü yüklendiler ve zorluklarına katlandılar. Yerleşik, kitabi Türkler ve diğer etnik unsurdan yerleşik, kitabi Müslümanlar Anadolu'ya onların açtığı yoldan göç ettiler. Şehirlerin ele geçirilmesinden tutun 13. yüzyıla kadar savaşlarda ağırlıklı unsur göçebe Türkmenlerdi. Şehirlerin idaresini Selçuklu sultanlarının yapmış olması

ise kurumsal (kitabi) düzene onların daha önce intibak etmeleriyle alakalıdır. Bu da göçebe Türkmenlerin tarihte oynadıkları önemli rolün zaman içinde geriye itilmesine ve unutulmasına neden oldu. Göçebe Türkmenler olmasaydı ne bu göç mümkün olurdu ne de Selçuklular siyasi yapılarını İran'da, Suriye'de ve Anadolu'da mekânlaştırebilirlerdi. Ne de bu coğrafyalarda Türk âdet ve dil varlığından söz edilirdi.

Bu çalışma Türkmenlerin (Selçukluların) Batı Asya'ya göçünün nasıl gerçekleştiğine ilişkin ilk kapsamlı çalışma oldu. Çözülmesi gereken yeni soruları gündeme getirdi. Ayrıca pek çok yeni çalışmanın yapılabileceği alan açılmış oldu.

KAYNAKÇA

- Abu'l-Fazl Beyhaqi, *The History of Beyhaqi (The History of Sultan Mas'ud of Ghazna, 1030-1041)*, I, II, trans. C. E. Bosworth, Ilex Foundation, Boston 2011.
- Abu'l-Farac, *Tarih*, I, İngilizce çev. Ernest A. Wallis Budge, Türkçe çev. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987.
- Agacanova, S. G., *Oğuzlar*, çev. Ekber N. Necef; Ahmet Annaberdiyev, Selenge, İstanbul 2002.
- Akın, Himmet, *Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi, Ankara 1968.
- Alptekin, Coşkun, "Selçuklu Paraları", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, (1971), s. 435-559.
- Altan, Ebru, "Haçlı Seferleri ve Anadolu (1097-1190): Türkiye Selçukluları Tarihinde Haçlı Seferlerinin Yeri ve Önemi", *Uluslararası Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 12, (2020), s. 35-50.
- Anna Komnena, *Alexiad*, çev. Bilge Umar, İnkilap Yayınları, İstanbul 1996.
- Ayönü, Yusuf, "İzmir'de Türk Hakimiyetinin Başlaması", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, IX/1, (2009), s. 1-8.
- _____, *Selçuklular ve Bizans*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.
- Azimi, *Tarih, Selçuklularla İlgili Bölümler*, yay. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.
- Biruni, *Kitabü'l-cemahir fi marifeti'l-cevahir*, Dairetü'l-Maarifi'l-Osmaniye, Haydarabad 1355.
- Bondari, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, çev. Kıvameddin Burslan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.
- Brosset, Marie Felicite, *Gürcistan Tarihi (Eski çağlardan 1212 yılına kadar)*, çev. Hrand D. Andreasyan, not. ve yay. haz. Erdoğan Merçil, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003.
- Cahen, Claude, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)*, çev. Yaşar Yücel, Bahaeddin Yediyıldız, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992.
- Cüzcani, *Tabakat-ı Nasri, Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Harezmsahlar*, terc. ve not. Erkan Göksu, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015.
- Çevik, Adnan, "Selçuklular Zamanında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Hüküm Sürmüş Bir Türkmen Beyliği", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 12, (2002), s. 115-162.
- Danışmend-name*, haz. Necati Demir, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- Donuk, Abdülkadir, "Eski Türk Devlet Teşkilatında 'Beg' Ünvanı ve Tarihi Gelişmesi", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1, (1984), s. 7-10.
- Ebu'l-Fazl Beyhaki, *Tarihi Beyhaki*, tash. Ali Ekber Feyyaz, Danişgah-ı Firdevsi, Meşhed 1383.
- Emecen, Feridun M., *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Kitabevi, İstanbul 2001.
- Eski Türk Yazıtları*, haz. Hüseyin Namık Orkun, Türk Dil Kurumu, Ankara 1987.
- Fleet, Kate, "Türk Ekonomisi, 1071-1453", *Türkiye Tarihi 1071-1453, Bizans'tan Türkiye'ye*, ed. Kate Fleet, çev. Ali Özdamar, Kitapyayınevi, İstanbul 2012, s. 283-326.
- Gardizi, *Ornament of Histories*, trans. and ed. C. Edmund Bosworth, I. B. Tauris, New York 2011.
- Gürbüz, Osman, *Saltuklular*, (Basılmamış Doktora Tezi), T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002.
- Hamdullah Müstevfi-i Kazvini, *Tarih-i Güzide (Zikr-i Padişahan-i Selçukiyan)*, ed. Erkan Göksu, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2015.
- Honigmann, Ernst, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, terc. Fikret Işıltan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970.
- Hüseyini, *Ahbar üd-devlet is-Selçukiyye*, çev. Necati Lügal, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1943.
- İbn al-Adim, *Buğyat at-taleb fi tarih Haleb, Selçuklularla İlgili Hal Tercümelere*, yay. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1976.

- İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'ıye fi'l-umuri'l-Ala'ıye (Selçuk name)*, I, haz. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996.
- İbn Said el-Mağribi, *Kitabu basti'l-arz fi't-tul ve'l-arz*, tahk. Hınıs-Havan Kırnıt, Matbaatu Kerimadis, Titvan 1985.
- İbnü'l-Cevzi, *El-Muntazam fi tarihi'l-ümemide Selçuklular (H. 430-485/1038-1092)*, terc. ve değ. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.
- İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-tarih*, IX, X, Beyrut 1966.
- İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l Fariki*, tahk. Bedevi Abdullatif Avad, Darü'l-Kitabi'l-Lübnani, Beyrut 1974.
- İnan, Abdülkadir, "Han-ı Yağma Deyiminin Kökeni", *Makaleler ve İncelemeler*, I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987, s. 645-648.
- Ioannes Kinnamos, *Historia (1118-11176)*, yay. haz. Işın Demirkent, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001.
- Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özü*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.
- İnalçık, Halil, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", *Söğüt'ten İstanbul'a, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, drl. Oktay Özel, Mehmet Öz, İmge Yayınevi, Ankara 2000.
- John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History, 811-1057*, trans. John Wortley, Cambridge University Press, Cambridge 2011.
- Kafesoğlu, İbrahim, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını ve Tarihi Ehemmiyeti (1015-1021)", *Fuad Köprülü Armağanı*, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, İstanbul 1953, s. 225-274.
- Kayhan, Hüseyin, "Ladik Beyliği (1261-1403)", *Türkler*, VI, ed. Hasan Celal Güzel vd., Ankara 2002, s. 763-770.
- Kerimüddin Aksarayi, *Müsümeretü'l-ahbar*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.
- Kesik, Muharrem, *1071 Malazgirt*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.
- _____, *Danışmendliler*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2017.
- Kofoęlu, Sait, "Hamid Oğulları Beyliği Döneminde İlhanlı Hükümdarları Adına Kestirilmiş Orijinal Birkaç Sikke", *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, Marmara Üniversitesi, İstanbul 1995.
- Köymen, Mehmet Altay, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, Kültür Bakanlığı, İstanbul 1976.
- _____, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Kuruluş Devri*, I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.
- Kucur, Sadi S., "İlk Müslüman Türk Devletlerinde Hanedan Üyelerinin Unvanları", *Afyonkarahisar I. Türk Tarihi Sempozyumu, Türklerde Devlet, Bildiriler 19-21 Ekim 2017*, ed. Hayrunisa Alan vd., İstanbul, 2018, s. 497-515.
- Lastivertli Aristakes, *Ermeni Bir Rahibin Gözünden Selçuklular ve Anadolu'nun Fethi*, çev. İlhan Arslan, Post Yayın Dağıtım, İstanbul 2019.
- Lindner, Rudi Paul, "Anadolu, 1300-1451", *Türkiye Tarihi, 1071-1453*, ed. Kate Fleet, çev. Ali Özdamar, Kitapyayınevi, İstanbul 2012.
- Mahmud el-Kaşgari, *Kitabu divanı lügüti-Türk*, Tıpkıbasım, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- Merçil, Erdoğan, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", *Türkler*, IV, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- Mikhael Attalates, *Tarih*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.
- Mirhand, *Ravzatu's-safa fi sireti'l-enbiya ve'l-müluk ve'l-hulefa (Tabaka-i Selçukiyye)*, terc. ve not. Erkan Göksu, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015.
- Nicol, Donald M., *Bizans'ın Son Yüzyılları*, çev. Bilge Umar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret İşıltan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995.

- Ocak, Ahmet Y., "Battalname", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, V, (1995), s. 206-208.
- Orhan Yazıtları*, haz. Talat Tekin, Türk Dil Kurumu, Ankara 1988.
- Osman G. Özgüdenli, "Yeni Paraların Işığında Kuruluş Devri Selçuklularında Hakimiyet Münasebetleri Hakkında Bazı Düşünceler", *TTK Belleten*, LXV/243, (2001), s. 547-565.
- Özaydın, Abdülkerim, "Büyük Selçuklular'da Unvan ve Lakaplar", *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, ed. Abdülkerim Özaydın vd., Dünya Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 421-433.
- Peacock, A. C. S., *Selçuklu Devletinin Kuruluşu, Yeni Bir Yorum*, çev. Zeynep Rona, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.
- _____, *The Great Seljuk Empire*, Edinburg Univesity Press, Edinburg 2015.
- Piyadeoğlu, Cihan, *Selçukluların Kuruluş Hikayesi Çağrı Bey*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.
- Polat, M. Said, *Moğol İstilasına Kadar Türkiye Selçuklularında İktisadi ve İçtimai Hayat*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü 1997.
- _____, *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası*, Kitabevi, İstanbul 2004.
- _____, "Göçebeleşme Döneminde (1018-1192) Türkiye'de Kurumlara İlişkin İnşa Faaliyeti Üzerine Bir Değerlendirme", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, VI/2, (2019), s. 230-256.
- Ravendi, *Rahat-üs-sudur ve ayet-üs-sürur (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alameti)*, I, çev. Ahmed Ateş, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1957.
- Reşidü'd-din Fazlullah, *Cami'ü't-tevarih (Zikr-i Tarih-i Al-i Selçuk)*, terc. ve not. Erkan Göksu, H. Hüseyin Gümüş, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2010.
- Sevim, Ali, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.
- Sıbt İbnü'l-Cevzi, *Mir'atü'z-zaman fi tarihi'l-ayan'da Selçuklular*, terc. ve değ. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011.
- Solmaz, Sefer, *Danışmendliler Devleti ve Kültürel Mirasları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2001.
- Suryani Patrik Mihail, *Vakainame*, Türk Tarih Kurumu Nüshası, Ankara 1944.
- Sümer, Faruk, "Malazgirt Savaşına Katılan Türk Beyleri", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, IV (1975), s. 197-207.
- _____, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999.
- Tekin, Şinasi, "Eski Türklerde Göçebe (=Ötüken) ve Şehir (=Hoçu) Medeniyetlerinin Tahlili", *Ankara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, 3 (1971), s. 35-60.
- _____, "Türk Dünyasında Gaza ve Cihad Kavramları Üzerine Düşünceler II: Gazi Teriminin Anadolu ile Akdeniz Bölgesinde İtibarını Yeniden Kazanması", *Tarih ve Toplum*, 110, (1993), s. 73-80.
- Togan, A. Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.
- Turan, Osman, "Kılıç Arslan II.", V, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1977.
- _____, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993.
- _____, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993.
- Turgut, Vedat, "Batı Anadolu Beyliklerinin Menşei Meselesi", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, II/3 (2016), s. 55-89.
- Urfalı Mateos, *Vekayi-name (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrانت D. Andreyan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.
- Varlık, Mustafa Çetin, *Germiyan-oğulları Tarihi (1300-1429)*, Sevinç Matbaası, Ankara 1974.

Wittek, Paul, *Menteşe Beyliği, 13-15 inci Asırda Garbi Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik*, çev. O. Ş. Gökyay, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1986.

Yinanç, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, I, yay. haz. Refet Yinanç, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.

Yücel, Yaşar, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*, I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991.

Zahir al-din Nishapuri, *The Saljuqnama*, ed. A. H. Morton, The Trustees of Gibb Memorial, London 2004.